

A szabadakarat problémája és a büntetőjog.

— Felolvastatott a szakosztálynak ez évi januárius 30-iki ülésén. —

Az akaratszabadság kérdése egyik legfontosabb és legtöbbet vitatott problémája a filozófiának; nem ok nélkül nevezi Leibnitz a *nagy kérdésnek*. Szálaival belenyúlik a metafizika, a lélektan, a teológia, etika és a jogbölcsestet területére. Az etikusok egy része azt hiszi, hogy az akaratszabadság nélkül nincs erkölcsiség, a vallásbölcsest és teológus Isten mindenhatóságával s az ember bűnösségével hozza e problémát összefüggésbe, a büntetőjogász pedig a bűn és büntetés kérdését fejtegetve bukkan rá. Mióta a sztoikus bölcsestől egészen határozott alakban fellépett, azóta nincs filozófus, ki ne foglalkozott volna vele.¹ Kétségtelen, hogy a kérdés eldöntése igen fontos az etikusra és metafizikusra, valamint a jogbölcsestre és teológusra. Hogy vajjon az akaratszabadság léte vagy nemléte tényleg oly mélyen érinti-e az egyes filozófiai diszciplínák s különösen éppen az etika lényegét, mint azt némely filozófus hirdeti, ennek taglalásába ezúttal nem bocsátkozhatunk. Azt azonban eleve is meg kell említenünk, hogy az akaratszabadság kérdésével összefüggő fogalmak körül szinte elképzelhetetlen zavar uralkodik.² Mi az az akarat? mi az a szabadság? mit értünk cselekedeten? mind olyan kérdések, melyekre az egyes filozófusok egymással homlokegyenest ellenkező feleletet adtak. Éppen ezért, ki helyes képet akar nyerni arról, hogy mit értünk szabadakaron, hogy mily összefüggésben áll az a büntetőjoggal, mindenekelőtt kénytelen vizsgálata tárgyává tenni a problémára tartozó összes fogalmakat és csak ezután gondolhat a kérdés tisztázására.

Az akarat Első sorban azt kell megállapítanunk, hogy mit értünk fogalma. akaron, illetőleg, hogy mi az akarat lényege.³ Az akaratról szóló tanok két nagy csoportba oszthatók. Vannak, kiknek tanítása szerint az akarat bizonyos sajátos lelki erő. Így, hogy csak egyet említek, *Schopenhauer* azt tanítja, hogy mindennek lényege az akarat.⁴ *Hartmann* szerint is, az akarat az állat- és növényvilág mindennemű

¹ A probléma történetére I. L. *Fonsegrive*: *Essai sur le libre arbitre*, 2. ed. Paris. 1896.

² Bővebben fejtegettem: *Az akaratszabadság problémája*. Kolozsvár, 1906. című munkámban.

³ Az akarat lényegére: *Böhm* Károly: *Az ember és világa* II. k. 350 s köv. I., *Wundt* W.: *Grundriss der Psychologie* 6. Aufl. 230 s köv. I., *Windelband*: *Über Willensfreiheit* 3 s köv. I., *Göring*: *System der krit. Phil.* I. k. 60 s köv. I.

⁴ *Schopenhauer*: *Der Wille in der Natur és Die Welt als Wille und Vorstellung*.

tevékenységében hatékony erő. A filozófusok másik csoportja ellenben elvetve az akarat eme metafizikus magyarázatát, azt tanítja, hogy az akarat bizonyos öntudatos fizikai folyamatoknak összege, tehát lélektani pro-
cesszus. Hogy e két felfogás közül melyiket tartjuk helyesnek, kitérünk fejtegetéseink folyamán.

A filozófia terén egészen a legújabb időkig az volt az általános nézet, hogy az akarat egy külön lelki erő, mely alapja és hordozója mindazoknak a tevékenységeknek, melyeket mi az akarat nyilvánulásai-
ként ismerünk. E nézet követői között azután vannak, kik különbséget tesznek tudatos és tudattalan akarat között (Hartmann); nézetünk szerint azonban helytelenül. Mert vagy van akarat és ekkor csak tudatos lehet vagy hiányzik a tudatosság s ekkor nem lehet szó akaratról. Amint már *Cicero* is mondá: *voluntas est, quae quid cum ratione desiderat*. *Spinozanál* pedig annyira nem lehet szó tudattalan akaratról, hogy nála intellektus és voluntas, értelem és akarat, egybeesnek: *voluntas et intellectus unum et idem sunt*.¹

Ama nézet, hogy az akarat egy külön lelki erő, oly erősen gyökeret vert immár, hogy árnyéka még az experimentáló pszichológusok körében is kísért.² E felfogás azonban merő ellentétben áll a lelki élet tényeivel. Az akarat nem különálló lelki erő, hanem lelki pro-
cesszus, melyet türelmes analízissel elemeire lehet bontani.

Tapasztalati tény, hogy az ember csupa akarat, amennyiben hallani, látni, ízlelni, szóval létezni akar. Az ember igyekezik önmaga fentartására és ezért, valahányszor ez önfenntartásban meggátoltatunk, hiányt érzünk. E hiányt pedig igyekezünk eltávolítani magunktól s ez által önfenntartásunkat akadálytalanná tenni. Vágyakozunk e hiány pótlására s e vágyódás az akarat utolsó csírája. A hiány előállásával elő áll annak pótléka is, illetve a pótléknak képe. Az öntudat már most választhat abban, hogy kielégítse-e hiánya érzetét vagy sem. Ha a kielégítés mellett dönt az öntudat, akkor az ész a mozgató ösztön segítségével megy a pótlék felkeresésére. Ekkor azonban a vágyódás már akarattá lett.

E pro-
cesszus hosszas elemzése helyett csak annyit jegyzünk meg, hogy e folyamatban három stádiumot különböztethetünk meg, úgymint a *vágyódás*, a *választás* és a *cselekvés* stádiumát. Maga a cselekvés nem is egyéb, mint nyilvánvalóvá lett akarat.

A szabadság fogalmának klasszikus kifejtését adta *Schopenhauer* Arthur *Die Freiheit des Willens* című művében, melylyel 1839-ben a norvég akadémia pályadíját nyerte el.

Schopenhauer szerint a szabadság fogalma tulajdonképpen *negatív*. Szabadságon ugyanis minden akadálynak és gátló körülménynek távollétét szoktuk érteni. A szerint, hogy milyen természetűek amaz akadályok, beszélhetünk a szabadság különböző fajairól. Fizikai szabadságon például minden fizikai akadálynak távollétét szoktuk érteni; így beszélünk például szabad égről, szabad levegőről, szabad útról stb. Szoktunk beszélni továbbá *intellektuális* szabadságról és *morális* szabadságról is.

Schopenhauer nyomán jár *Windelband*, heidelbergi filozófus, ki szerint szabadnak hívjuk első sorban egyes lényeknek akadálytalan funk-

¹ *Göring* id. mű, 77. l.

² *Wundt*: Grundriss der Psychologie. 6. Aufl. 230. l.

cióit, melyekben más dolgok hatása nélkül, az illető lénynek saját természete érvényesül.¹ Ámde ez még nem a szorosabb értelemben vett szabadság, mert hiszen az alany természete által feltételezett funkció más tekintetben ismét függhet valamely feltételtől. Windelband találó példája szerint a test ugyan szabadon esik alá, ámde ezt az esést ismét a föld vonzó erejének tulajdoníthatjuk és kell tulajdonítanunk s ekként csak tágabb értelemben beszélhetünk szabad esésről. A szabadság fogalmát tehát úgy kell módosítanunk, *hogy szabad valamely test vagy lény, ha saját természetét akadály nélkül kifejtheti.*

A szabadság azonban nemcsak negatív, hanem egyszersmind relatív fogalom is. Abszolút szabadságról beszélni nem lehet. Ami előttem bizonyos nézőpontból vagy bizonyos viszonylatban szabadnak tűnik fel, az más nézőpontból tekintve és más viszonylatban lehet nem szabad. Szóval, amint a *Szabadakarat problémája* című dolgozatomban is kimutatni iparkodtam, a szabadság nem pozitív tulajdona az akaró egyénnek.² A szabadság nem tulajdonság, hanem csak egy olyan szubjektív vonás, melyet mi ruházunk az emberre.

Az akaratszabadság és büntetőjog viszonyának megállapításakor tehát mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a szabadság nem abszolút és pozitív, hanem *relatív* és *negatív* természetű.

Az akaratszabadság kérdése. Mint fennebb láttuk, az akarat proceszusában három különböző stádiumot kell megkülönböztetnünk: a vágyódás, a választás és a cselekvés stádiumát. Világos ebből, hogy a kérdésnek ilyen alakban való feltétele: szabad-e a mi akaratumk? már magában véve helytelen. A vágyódás, a választás és a cselekvés stádiumáról külön-külön fel kell tennünk a kérdést: szabad-e a vágyódás, szabad-e a választás és szabad-e a cselekvés?

Cselekvés szabadságán azt értjük, hogy *tehetjük* azt, a mit akarunk. Mikor azonban cselekvésről beszélünk, jól kell distingválunk. Különbséget kell tennünk szabad cselekvés és reflex cselekvés között. Világos dolog ugyanis, hogy az olyan reflexmozdulat, melynek előállítására és lefolyására mi semmiféle befolyást nem gyakorolhatunk, számításba sem jöhet. Egészen másként áll azonban a dolog az olyan reflexmozdulatokkal, melyeknek előállítását és lefolyását hatalmunkban áll meggátolni; az ilyen reflexmozdulatok már tárgyalandók és figyelembeveendőek a büntetőjogi fejtegetéseknél, hol a cselekedet fogalmáról bővebben lesz szó.

Azok a határok, melyek az önkényes és az önkénytelen cselekedeteket egymástól elválasztják, nem határozottak, tehát nehéz dolog annak megállapítása, hogy hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik. Minden cselekvés lefolyására, véghezvitelére a testi mozgásoknak egész mechanizmusára van szükség. És éppen ez a mechanizmus a legnagyobb akadály a cselekvési szabadságunknak. Hiában akarok ugyanis oly dolgot véghezvinni, mihez a rendelkezésemre álló testi mechanizmus képtelen. Ámde nemcsak ez a testi mechanizmus gátolja meg cselekvési szabadságunkat s vet eléje leküzdhetetlen akadályokat. Ott van e mellett az a számtalan sok korlát, melyeket embertársaink raknak elénk, a társasági élet, melynek törvényei és szokásai igen súlyosan nehezdednek

¹ Id. mű, 10 l.

² Böhm Károly cikke: A Magyar Phil. Társ. Közl. I. évf. 33. lapján.

reánk.¹ Ha a testi mehanizmus képes az általunk akart cselekedet véghezvitelére, akkor cselekvési szabadságunknak nincs semmi akadály: tehetjük azt, a mit akarunk.

Hogy tisztán álljon előttünk a *választás* fogalma, vegyünk fel egy példát és elemezzük azt. Valakinek, ki pontos és lelkiismeretes hivatalnok, oly kötelességet kell teljesítenie, melytől sok ember jóléte, esetleg élete függ. Mondjuk, hogy az illető mérnök, a ki hirtelen parancsot kap, hogy utazzék azonnal a tőle három kilométernyire fekvő gáthoz, azt nyíttassa meg, mert különben az olvadás által megnövekedett vízár kiönt s elpusztítja a folyó partján elterülő réteket és vetéseket. Ámde ugyanekkor értesítést kap, hogy felesége és gyermekei veszélyben forognak és rögtön utazzék hozzájuk. Mit tegyen már most? Utazzék-e haza s mentse meg családját vagy pedig teljesítse-e kötelességét? Családjára való szeretete s kötelességérzése egymással szembe kerülnek. Választania kell. Az átlag-ember választása könnyű lenne: választaná vagy az egyiket vagy a másikat. A mi emberünk lelkében azonban mind a két motívum nagy erővel bír s éppen ezért a lelkében lefolyó küzdelem hosszas és nehéz. A melyik motívum erősebbnek bizonyul, az fog győzni, az fogja az illetőt cselekvésre bírni. Hogy azonban melyik motívum az erősebb, az éppen a választás alkalmával dől el.

A választás procezzusában úgy érzi az illető, hogy szabadságában áll ezt vagy amazt tenni a kettő közül, ezt vagy azt az érzést követve cselekedni. Ámde ez a szabadság nem a választásra vonatkozik, hanem a cselekvésre: ha tetszik elútaszhatik, ha tetszik itt maradhat. De hogy a kettő közül melyiket választja: családjának megmentését vagy kötelessége teljesítését, ez egészen más kérdés.

A szabadságnak eme pillanatnyi érzéséhez — a mint *Windelband* finom analíziséből nyilvánvaló — nemsokára a determináltság érzete járul. Az illető u. i. szeretné mindkettőt megtenni, szeretné kötelességét teljesíteni és szeretné családját is megmenteni. És mégis — neki választania kell, mert választás nélkül ez esetben éppen úgy nem lehet szó a cselekvésről, a mint nem lehet szó választásról cselekvési szabadság nélkül.

Az illető egyénnek amaz ingadozásából az akaratszabadság védői azt igyekeznek bizonyítani, hogy akaratunk szabad, mert hogyha nem volna az, mirevaló lenne ez az ingadozás. Ez az okoskodás azonban merőben tévesztett. Ez az ingadozás ugyanis nem azt jelenti, hogy akaratunk szabad, hanem egyszerűen arra figyelmeztet, hogy az illető egyén lelkében két vagy több motívum küzd egymás ellen, igyekszik egymáson diadalt venni és az illető habozik, hogy melyik motívumot fogadja el. Ha a motívumok nem lennének szinte egyformán elég erősek, hanem a kettő közt nagy különbség volna, a választás igen könnyű lenne. E körülmény tehát éppen nem hozható fel bizonyítékul az indeterminizmus mellett.

A miként az ember cselekvési szabadsága korlátok alá van vetve, úgy választási szabadsága is. A választásnak is bizonyos korlátok és határok közt kell lefolynia, a mely határok pedig esetről-esetre változóak.

¹ *Windelband. Fonsegrive* műveinek idevonatkozó részei, valamint: *Lippmann: Einleitung in das Strafrecht. 3. könyv.*

Függ a választás az illető egyén tudásától oly nagy mértékben, hogy teljes választás-szabadságról csak abban az esetben lehet szó, ha a helyzetet, a melyben cselekszünk, ismerjük. Már Aristoteles is úgy definiálja a választás-szabadságot: οὐ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἶδότει τὰ καθ' ἕκαστα. Ezt a tényt e helyen annál is inkább meg kell jegyeznünk, mivel dolgozatunk további folyamán, a felelősség fogalmának fejtegetésekor, tekintettel kell erre lennünk. Az intellektus fejlettsége annyira összefügg a választás-szabadsággal, hogy bátran kimondhatjuk: a választás-szabadság az intellektuális tehetségek kifejlődése által van feltételezve. E tekintetben az ember annál szabadabb, minél tökéletesebb ítéletet tud alkotni. Míg ellenben bizonyos beteges hajlamok oly korlátokat emelhetnek a választás szabadsága elé, hogy szabadságról tulajdonképpen nem is lehet szó. A miként a cselekvés szabadsága függ az izom- és idegrendszer állapotától, a miként nem cselekedhetem szabadon, ha pld. görcsös bántalmak miatt karom izmai megmerevednek, éppen úgy, nem választhatok szabadon, ha lelki tevékenységeim valamely külső avagy belső októl zavartatnak. Éppen úgy nem lehet szó szabad választásról oly egyéneknél, kik hipnotikus állapotban vannak, mivel ily állapotban az ember saját lényé mintegy el van fojtva úgy, hogy ő maga sem gondolkozni, sem cselekedni nem képes: az ő lényé helyett egy más lény él ő benne: a hipnotizálóé.

A választás szabadságának megítélésekor tekintettel kell lennünk még arra is, hogy vajjon az illetőnek volt-e elég ideje, hogy mérlegelni tudja a helyzetet vagy pedig a körülmények oly erővel szorították a választásra, hogy magát meggondolni nem volt képes. Tekintetbe kell vennünk továbbá az affektusok hatását is, melyek a lélek egyes tevékenységeit nemcsak megzavarhatják, hanem egyenesen meg is akadályozhatják annyira, hogy az ember nem képes ítélni, *megáll az esze*, mint a magyar ember helyesen kifejezi. Ha ezek az affektusok megerősödnek s az ember lelkében állandó uralmat biztosítanak maguknak, szenvedélyekké lesznek; e szenvedélyek pedig a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy választásunk szabadságát gátolják.

A cselekvés választásánál azt a kérdést vetettük fel: tehetem-e azt, a mit akarok? Az *akaratszabadság* kérdésével foglalkozók közül igen sokan felvetik azt a kérdést is, hogy vajjon *akarhatom-e* azt, a mit akarok. E kérdésnek fejtegetése a metafizikába utal s ezért mi e helyen nem szándékozunk bővebben foglalkozni avval. Félreértések elkerülése végett mégis tanácsosnak tartjuk egy pár szóval jelezni álláspontunkat.

Az ember, mint láttuk, akkor választhat szabadon, ha a kívülről ható erők legyőzésében a maga lényegét teljesen kifejtheti, azaz, ha jelleme szerint cselekszik. A kérdés már most úgy fog módosulni, hogy vajjon felelőssé tehető-e azért az ember, hogy milyen a jelleme? Ama motívumok között, melyek cselekedeteinket meghatározzák, vannak olyanok, melyek csak éppen abban a pillanatban hatnak és vannak ismét olyanok, melyek az ember állandó lényegéhez hozzátartoznak. Amazok nevezhetők *pillanatnyi* motívumoknak, emezek pedig *állandó*knak. Az állandó motívumok képezik az ember lényegét, karakterét. Hogy már most vajjon felelősek vagyunk-e azért, hogy olyanok vagyunk, a milyenek: e kérdésre lélektani úton feleletet adni nem lehet. Be kell érünk annak megállapításával, hogy cselekedeteinknek végső oka a mi

lényegtünk. E fogalmaknak és proceszusoknak analizálása után, melyet különösen az a nagy zavar tett szükségessé, mely a determinizmus és indeterminizmus fogalmát illetőleg uralkodik, megállapíthatjuk, hogy mit értünk mi determinizmuson.¹ Vizsgálataink meggyőztek bennünket arról, hogy az emberi cselekedet szükségszerű produktuma az ember szellemi és testi meghatározottságának, azaz az emberi cselekedet oka, az ember karaktere.

Mikor tehát determinizmusról beszélünk, nem vesszük az akarat-szabadságot sem etikai, sem metafizikai értelmében. Megengedjük ugyan és meg vagyunk róla győződve, hogy az egyén erkölcsi tökéletességét akkor éri el, midőn szabadon cselekszik; elismerjük, hogy az akarat-szabadság erkölcsi ideál, melynek elérésére mindenkinek törekednie kell; dolgozatunk folyamán azonban csak egyetlen dolog fog szemünk előtt állani, hogy t. i. a *lélektani determinizmus tény*, melyet semmiképpen sem lehet eldisputálni.

A beszámítás fogalma A miként az etikusok egy része szilárdul meg és a determinizmus.² van győződve arról, hogy szabadakarat nélkül beszélni sem lehet erkölcsiségről, éppen úgy a büntetőjogászok közül is igen sokan vannak, kik a szigorú determinizmus álláspontját a büntetőjogban helytelennek tartják, mivel amaz alaptételből, hogy az emberi cselekvés szükségszerű, az akarat megkötött, „a felelősség és beszámítás elveit csak erőszakos magyarázattal lehet felépíteni“.³

Mivel a szabadakarat kérdése és a büntetőjog viszonya legvilágosabban a beszámítás fogalmának fejtegetésekor jelentkezik, vizsgáljuk elsőben, mit értünk beszámításon?

Hogy valamely cselekedetet nekem beszámíthassanak, ennek előfeltétele az, hogy én tetteimért felelős legyek. Valamely cselekedetet pedig akkor lehetek felelős, ha cselekedeteimnek én vagyok az oka. A felelőssé tételt jól meg kell különböztetnünk a tulajdonítástól. A felelősség fogalmában van mindig bizonyos erkölcsi vonás. A mikor valakit valamely cselekedetetért felelőssé teszek, voltaképpen egyszersmind minősítem is azt a cselekedetet, értékelem azt. Felelősségrevonásról ezek értelmében csak eszes lényeknél lehet szó és csak oly cselekedetknél, melyek öntudatból veszik eredetüket.⁴

A felelősség tehát a beszámításnak előfeltétele. Jogilag csak olyan cselekedetet lehet valakinek beszámítani, melyért az illető egyszersmind erkölcsileg is felelős. Erkölcsi felelősség és jogi felelősség ekként minőségileg egymástól semmiben sem különböznek, hanem csak mennyiségileg. Elkövetett cselekedeteiért, legyenek azok jók vagy rosszak, az ember feltétlenül felelősséggel tartozik, mivel a cselekedeteknek oka ő maga s következésképpen e cselekedetek neki beszámíthatók. Az állat

¹ Olrik czikke a *Zeitschrift für gesammte Strafrechtswissenschaft* XVII. k. 583. s köv. lapjain.

² Finkey Ferencz: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest 1902. 158. s köv. l., L. Traeger: Wille, Determinismus und Strafrecht. Berlin 1895., R. von Hippel: Willensfreiheit und Strafrecht. Berlin 1903., M. Liepmann: Einleitung in das Strafrecht, G. Tarde: La philosophie pénale. Paris, 1891., Schuppe: Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie. Breslau, 1881.

³ Finkey, id. mű, 162. l.

⁴ lfj. Bartók György id. mű, 98. s köv. l.

ellenben tetteiért felelősséggel nem tartozik s így azokat beszámítani sem lehet, következésképpen az állatot büntetni sem szoktuk. És ha *Lipps Die Ethischen Grundfragen* című művében azt állítja, hogy az állat cselekedetei beszámíthatók, világos dolog, hogy nem tesz kellő disziplincziót a pusztá tulajdonítás és a jogi beszámítás között.¹ A tulajdonítás egy egyszerű ontológiai tény konstatálása; a levél zöld színét a napsugár éltető erejének tulajdonítom. A beszámítás ellenben, a jogi beszámítás egyszersmind *értékelő ítélet* is. Mikor valakinek valamely cselekedetét beszámítom, akkor már bizonyos részben ítéletet is mondtam felette. Lehetnek egyes körülmények, melyek alkalmasak a beszámítás enyhítésére, de magán a beszámítás tényén, mely mindig értékelés eredménye, semmit sem változtatnak. „A beszámítás ugyanis pusztán logikai ítélet, mondja *Finkey*, t. i. annak megállapítása, hogy a cselekvő alany által elkövetett cselekmény büntetendőnek tekintendő s az alany megbüntethető”.² Ugyanígy nyilatkozik a beszámításról *Adolf Franck*, a kiváló francia jogfilozófus, ki szerint a büntetőtörvény közbelépésének igazolására nem elégséges, hogy olyan cselekményről legyen szó, mely a bűncselekménynek minden külső ismérvét magán viseli, hanem szükséges, hogy e cselekedet elkövetője felelős legyen, azaz legyen teljes birtokában intellektuális tehetségeinek, hogy mi benne morális lényt láthassunk és ne erőt vagy eszközt a véletlennek vagy mások akaratának kezében. *Finkey* szerint tehát minősítenünk kell az elkövetett cselekményt, hogy vajjon bűncselekmény-e, *Franck* szerint pedig minősítenünk kell a tettet, hogy vajjon felelős-e? Mindkét minősítés pedig az értékelés dolga. *Ezért a beszámítás mindig az illető kor és nép uralkodó értékelésétől függött.*

A beszámításnak eme fogalma az indeterminizmus hívei szerint teljesen összeegyeztethetetlen a determinizmus tanításával. *Garraud* szerint minden bűncselekménynek és deliktumnak alkotó elemei a cselekvő intelligenciája és szabadsága.³ Szabadságon pedig érti az akarás vagy nem-akarás belső tehetségét, azaz a liberum arbitriumot. E felfogásnak legtipikusabb képviselője *Binding*, ki ugyan nem követeli a cselekvő számára a liberum arbitriumot, de leghatározottabb ellensége a determinizmus tanának, mely szerinte a materializmusban és a predesztináció tanában nyilatkozik.⁴ Nem barátja ugyan az indeterminizmusnak, mely a kényszerűséget tagadja, de másfelől nem habozik kijelenteni, hogy a szabadságra nézve sokkal veszélyesebb ellenfél a determinizmus, mely nem elégszik meg azzal, hogy az egyes cselekedeteket az oktörvény uralmának veti alá, hanem egyenesen a szabadság megsemmisítésére tör. *Binding* tehát, hogy úgy az indeterminizmus, mint a determinizmus veszélyeit kikerülje, középútat választ és kijelenti, hogy „mivel a szabad cselekedet forrása egy feltétlen ok és mivel ilyen feltétlen ok számára a tünemények világában, mely az oktörvény uralmának kivétel nélkül alá van vetve, nincsen hely, nem marad más hátra, mint hogy e feltétlen okot az oktörvény uralmának alá nem vetett *létbe* (Sein) helyezzük“.

¹ Id. mű, 2. Aufl. München u. Leipzig. Voss, 1905. 304. l.

² Id. mű, 165. l.

³ Précis de droit criminel. 4. e. Paris, Larose & Forcel. 748 l.

⁴ *Die Normen und ihre Übertretung*, Leipzig, 1877. II. k. 11 és köv. l.

Ennél jobb megoldási módot, Binding szerint, találnunk nem lehet. Binding ez elmélete, mint *Böhm* Károly már említett felolvasásában találóan jegyezte meg, tényleg nem egyéb, mint filozófiai szemipelegianizmus. Úgy véljük, hogy ez a középút a determinizmus és indeterminizmus között, éppen nem szolgálhat szilárd alapul a beszámítás, a bűn és büntetés fogalmának felépítéséhez. A szabadakarat kérdésében határozott feleletre van szükség; a tudományos kibuvók itt még értéktelenebbek, mint a milyenek a pusztá teóriában, mivel a büntetőjog a gyakorlat tudománya és az élet fontos viszonylatait szabályozza. Azt a középút, melyet Binding magának választott, mi kizárjuk tárgyalásunk köréből és csak a határozott indeterminizmussal és a határozott determinizmus tanításával foglalkozunk.

Meggyőződésünk szerint, ha az indeterminizmus tanát fogadjuk el, nagyon ingatag alapot nyerünk a büntetőjog számára. Az indeterministák álláspontján az emberi cselekedetek kivételt képeznek az oktörvény alól, mert hiszen, amint Binding mondja, vannak feltétlen okok is, unbedingte Ursachen.¹ E felfogás értelmében minél inkább szabaddá lesz valaki az oktörvény uralma alól, annál nagyobb mértékben tehető cselekedeteiért felelőssé. Ámde az a kérdés, hogy mit értünk feltétlen ok alatt? hol van az? ebben a világban-e, tünemények világában vagy pedig, hogy Kanttal szóljunk, a noumenon országában? és milyen ennek az oknak a természete? személyes lény-e vagy matéria? mind olyan kérdések, melyek követelik a feleletet, de a melyekre feleletet adni mi a magunk részéről képesek nem vagyunk. Binding megkísérli a feleletet. Kant és Schopenhauer nyomán járva, azt tanítja, hogy a mi tapasztalatunk a tüneményekre vonatkozik és a tünemények tényleg az oktörvény uralma alatt állanak. Ámde ott van a tünemények mellett a Ding an sich, a Létező (das Seiende), mely sem nem szükségszerű, sem nem véletlen, esetleg; ha szabad magam így kifejeznem, fittyet hány minden törvénynek és szükségszerűen minden képzetünknek is, mivel e képzetek ismét nem egyebek, mint tünemények s ezért törvényhez kötöttek. Tehát — folytatja Binding — egy szabad oknak feltétele nemcsak nem tudománytalan, hanem a tudományra nézve szükségszerűség. Bindingnek e tanítása mindazokban a hibákban szenved, melyekben a Kant phaenomenon és noumenonról szóló elmélete. Azt mondja Binding, hogy tapasztalataink csak a tüneményekre vonatkoznak és ime, ő mégis beszél arról a Ding an sichről, amely nem tartozik a tünemények körébe, beszél róla, sőt egyenesen azt állítja, hogy ez a Ding an sich semmiféle törvénynek nincs alávetve. Honnan tudja Binding, hogy a Ding an sich, vagy, a miként ő nevezi, das Seiende, nincs az oktörvénynek alávetve, honnan tudja ezt Binding, ki ezelőtt pár sorral azt állítja, hogy a Ding an sich nem tartozik a tünemények körébe? De tegyük fel, hogy valami úton-módon sikerül a Ding an sichet megértenünk: vajjon el tudjuk-e azután képzelni, hogy a Ding an sich szabad, míg ellenben a tünemény, melynek a Ding an sich hordozója, az oktörvénynek van alávetve? Milyen tulajdoníthatok a Ding an sichnek olyan tulajdonságot, melyet nem tulajdoníthatok a tüneménynek? A *szabad ok* teóriája a legvastagabb metafizika körébe tartozik s ezért annak belevonása a bün-

¹ Id. mű, II. k. 22. l.

tetőjog filozófiájába csak zavart okozhat, anélkül, hogy alkalmas lenne akármely fogalom megvilágítására.

A *szabad ok* fogalma, ha az oktvényt helyesen magyarázzák, elgondolhatatlan fogalom. Az oktvény, ha a dolgokat, ontológiai szempontból tekintjük, ismerésünknek alapföltételét képezi. Kant szerint az oktvény röviden így formulázható: *minden változás az ok és az okozat kapcsolatának törvénye szerint történik.*¹ A realizmus már most azt állítja, hogy a kauzalitás a dolgoknak tulajdonsága. Erről az állásponttól az okiség törvényét megérteni nem lehet. Az egyes tünetmennyek, melyek egymással oki viszonyban állanak, egymás mellett vannak ugyan, egymás után is, de soha sem egymás által.² És mi mégis feltételnek mondjuk az oktvény uralmát és egész ismerésünk alapjának. A kauzalitás törvénye nélkül mi a világot megérteni képesek nem vagyunk. Az okiség, mint már *Hume* megjegyezte, ösztönszerűleg lép fel s következőleg kényszerűséggel. Hogy honnan van e kényszerűség, azt *Hume* az emberi értelemről írott művében igyekezett megfejtani, de sikertelenül.

Ha az okállítás kényszerűséggel történik, szükséges azt az alanynak oly életfunkciójában keresnünk, mely az alany lényegével leg-szorosabb összefüggésben áll, elannyira, hogy e létfunkció az alany létezésének feltétele. Az oktvény alapját az öntudatban kell keresnünk. Az öntudat pedig valahányszor a neki lényegét alkotó azonosságából kimozdítottatik, mindannyiszor siet az azonosság megvédésére. Ez a megvédés azután úgy történik, hogy az öntudat a nyugalmát zavaró változást önmagából kiveti, projiciálja. Így áll a dolog az okállítással is, melynek kényszerűsége az alany önfenntartásából következik, ezért az okviszony a mi önfenntartásunk egyetemes formája és egyetemes törvénye. Ha pedig egyetemes törvény, akkor alóla kivétel nincs. Ural-kodik ez mindenütt, szuverén hatalommal a lelkivilágban és a materiális valóságban. Hiában való tehát minden okoskodás, mely a törvény uralmát csak bizonyos területre akarja korlátozni. *Lotze*, az indeterminizmus egyik híve, azt állítja, hogy az oktvény csak arra vonatkozik, a mi *van*, de nem arra is, a mi most keletkezik: az oktvény csak a valóságba már belépett tünetmennyek felett uralkodik. Az oktvény tényleg nem arról ad felvilágosítást, hogy miként keletkezik a létező, hanem csak arról, hogy a létező miként változik. Ámde az akarat által nem új tényező lép a világba, hanem csak az akaró alany változik általa.

És mégis, az indeterminizmus inkább hajlandó az oktvény uralmán csorbát ütni s ezzel annak értékét merőben illuzóriussá tenni, mintsem feláldozni a szabadság fogalmát. Kiveszi az embert az oktvény uralma alól és mint szabad okot akarja odaállítani, mivel másként — hite szerint — büntetésről beszélni nem lehet. A büntetés lehetőségének feltétele az akarat szabadsága. Szerinte valakinek valamely rossz cselekedetet, büntettet csak akkor lehet beszámítani és azokért csak abban az esetben lehet büntetni, ha az illető, habár szabadságában állott jó és rossz között választani, mégis a rosszat választotta. Szerintünk is szabadságában áll az embernek a jó és rossz között

¹ Kritik der reinen Vernunft.

² *Böhm* Károly: *Ember és világa* I, k. 22–36. §§. és III, k. 211. s köv. l.

választani; ámde ha a jót választotta, akkor is szükségképpen választotta azt, mivel lényege olyan, hogy inkább hajlik a rossz, mint a jó felé. Az indeterminizmus hívei azonban nem elégszenek meg ennyivel, hanem követelik, hogy legyen minden októl független akaratunk; követelik az ember számára azt a tehetséget, melylyel legyen képes a két ellentétes dolog közül azt választani, a melyik neki tetszik. Az indeterminizmus azt tanítja, hogy az illető egyén, kinek cselekedetét felrójjuk, cselekedhetett volna másként is, mint a hogyan cselekedett. Ha az ember tényleg bírna azzal a tehetséggel, hogy másképp is cselekedhetett volna, mint a hogy cselekedett, úgy az ő cselekedetei nem lennének az ő cselekedetei, hanem a véletlené s nem is érdemelnék meg a cselekedet nevet, a melyet csak az öntudatból kiinduló tettekre szoktunk ruházni. Igazat kell adnunk *Tardenek*; az egyetlen tény, hogy én vagyok én, melyről öntudatom feltétlen bizonyossággal értesít, már magában véve bizonyítja, hogy cselekedeteimnek is *én* vagyok az oka.¹ Nincs tehát — felfogásunk szerint — semmi értelme sem annak az állításnak, hogy egy bennünk létező szubstantiális valami, az u. n. akarat, a mi énünktől, a mi meghatározott mivoltunktól teljesen függetlenül és szabadon akarhat.

E ponton szorosán összefügg problémánk a személyiség, az individualitás kérdésével. Ha a külső körülmények kényszerítőleg hatnak reánk, ha ösztöneink, vágyaink, képzeleteink, egész fiziológiai mechanizmusunk beleszól abba, hogy mit tegyünk, hol van ekkor a személyiség? kérdik a szabad akarat hívei. Ilyen körülmények között az ember pusztá gép és eszköz, melynek nincs egyéb feladata, mint hogy végrehajtsa azt, a mit neki más hatalmak diktálnak. Különösen azt nem tudják megérteni a determinizmus ellenfelei, hogy miért hatnak reánk a külső körülmények is és miért nem uralkodhatik az ember egész környezetén a maga szabad akaratával. A mit a determinizmus ellenei követelnek, hogy t. i. a külső körülmények hatással ne legyenek cselekedeteinkre, teljességgel lehetetlen. Már maga az élet nem egyéb, mint egy csomó viszonzthatás eredménye: az ember hat a természetre, a természet pedig az emberre; hol ez a kölcsönös hatás nem létezik, ott nincs élet. A cselekedetnél a külső hatások elmaradhatatlanok. A cselekvés csirája, a vágy is már valamely külső hatás eredménye. Az, hogy a külső erők hatnak reánk, ez még nem jelenti korántsem azt, hogy az ember pusztá gép azoknak kezében. Nem; az ember is megteszi a magáét, hogy a cselekedet létre jöjjön. A cselekedetnek létrejöttét úgy képzelhetjük magunknak, mint két erőnek az eredőjét; világos dolog, hogy hol két erő eredménye valamely cselekedet, ott nem csak egy erő hat, hanem mindakettő, mert ha csak egy hatna, akkor csak annak az egy hatóerőnek lenne eredménye az illető erő. Az erő parallelogramma törvénye szerint a keletkező erő nem az egyik, hanem mindkét erő irányában fekszik.

De a mint nem lehet szó cselekedetről, ha a külső körülmények nem hatnak, úgy nem lehet szó akkor sem, ha az ember nem hat.

Megkíséreltük kimutatni, hogy minden tünemény s így az emberi cselekedet is az oktörvénynek van alávetve, s eként az indeterminizmus

¹ Id. mű, 86. l.

amaz állítása, hogy az akarat szabad minden irányban s így az oktörvény alól is, meg nem állhat. Igaza van Schopenhauernek: „a kauzalitás törvénye nem olyan kegyes, hogy használtatni engedje magát, mint egy fiaker, melyet az ember, ha megérkezett oda, hová akart, haza küldhet. Sőt inkább hasonlít Goethe bűvész inasa által életrekeltett seprűhöz, mely, ha egyszer cselekedni kezdett, teremti folyton és szüntelenül.¹

* * *

Tegyük fel, hogy az ember tényleg bír szabadakarral, mint ezt az indeterministák akarják. Kérdés, hogy vajjon a büntetőjog egyes fogalmai e felvétel mellett szilárdabb alapra helyezhetők-e?

Hogy valaki szabadakarral bírjon, az kétféle úton lehetséges. 1. vagy szabad akarattal születik az illető vagy 2. nem születik ugyan szabad akarattal, de lassú fejlődés útján megszerzi azt. Fogadjuk el e két eset közül bármelyiket s a büntetőjog számára oly ingatag alapot nyerünk, melyen bírői széket egy perczig sem lehetne ülni.

Az első esetben szabadakarral születünk mindnyájan és pedig teljesen szabad akarattal. E felvétel, azt hiszem, teljes mértékben ellenkezik a tapasztalat tényeivel. A tapasztalat szerint ugyanis az ember egyes képességei csak lassú fejlődés eredményei. Rendre-rendre fejlődik ki az öntudat, az intelligencia és az egyes érzékek. Nem érthető, hogy miért lehetne a szabadakarat kivétel az általános szabály alól. A skolasztika teológia e felvétel helytelenségét hamar belátta s ezért közbecsúsztatta az eredendő bűn tanát, melynek értelmében az ember szabadakarata Adám bűnének következtében megromlott.

Ha az első nézet helytelenségét belátjuk, fennmarad még a másik eset, mikor ugyanis a szabadakarat lassú fejlődés eredménye. Itt, a büntetőjog szempontjából, még nagyobb nehézségekkel találkozunk. Ebben az esetben meg kellene állapítanunk a szabadság különböző fokait és e fokok szerint azután a büntetést. Meg kellene állapítanunk, hogy például 15 éves korban az ember a szabadakaratnak mily fokával rendelkezik, mily fokával 20 éves korában és így tovább. Hogy a szellemileg teljesen anormálisok szabadakaratáról beszélni nem lehet, ezt még megértjük és elfogadjuk. Ha azonban a különböző embereknek különböző a vérmérséklete, különböző érzékszerveinek ereje, különböző intelligenciája, ebből szükségszerűleg folyik, hogy szabadakarata is különböző fog lenni, az egyik emberben erősebb, a másikban gyengébb. Ámde már most az a kérdés, hogy a szabadakarat eme különböző fokai mely mérték szerint méretnének és állapíthatnának meg? A törvényszékeknek szükségük volna, ha e tant elfogadnák, nemcsak orvosi és írásszakértőkre, hanem szabadakarat szakértőkre is, kiknek az volna feladatuk, hogy a szabadság különböző fokait mérjék. E mérések azonban gyengén ütnének ki, mert hiszen nincs semmiféle mértékünk, mely kritérium gyanánt szolgálhatna. Ily mértékül még az intelligencia élénksége sem szolgálhatna, mivel lehet valaki igen intelligens és még sem beszámítható; mint a monomanikusok. És tényleg sem a büntetőkönyvek, sem a büntetőjogászok nem törekednek e különböző szabadsági fokok megállapítására, mikor a beszámíthatóság feltételeit sorolják elő. Így

¹ Id. mű, III. k. 51. l.

von Liszt egyenesen a következő kijelentést teszi: „a büntetőjogi felelősségnek előfeltétele s tehát a beszámíthatóság tartalma nem az októrvény uralma alól kikapcsolt szabadakarat, hanem akaratunknak szabályszerű meghatározhatósága képzetek által, a vallásnak, az erkölcsnek, a jognak és különösen az okosságának egész magatartásunkat szabályozó általános képzetek által”.¹

Láttuk ama nehézségeket, melyekkel találkozunk, ha a beszámítás fogalmát az indeterminizmus tanain akarjuk felépíteni. Lássuk már most, hogy a determinizmus alapján lehetetlen-e a bűn, a bűnhődés és a felelősség fogalmát megkonstruálni?

Ha a beszámíthatóság feltételeit a lehető legpontosabban egybeállítjuk és megvizsgáljuk, úgy fogjuk találni, hogy ezek közé merőben felesleges a szabadakarat felvétele, sőt éppen veszélyes. A beszámítás fogalma szerint csak az olyan cselekedeteket lehet beszámítanunk, melyeknek oka az illető cselekvőnek karaktere. Ha már most mi elfogadjuk a liberum arbitrium híveinek azon tanát, mely szerint az ember tehetséggel bír másként is cselekedni, mint a hogy cselekedett; látnivaló, hogy a cselekedetek oka nem lehet az illető egyén karaktere, hanem más valami külső dolog; már pedig oly cselekedetért, melynek nem én vagyok az oka, engem felelőssé tenni s azt a cselekedetet nekem beszámítani nem lehet. É ponton tehát a determinizmus tana nemcsak nem teszi lehetővé a beszámítás fogalmát, hanem ellenkezőleg, éppen a determinizmus szolgálhat szilárd alapul a beszámítás és jogi felelősség fogalmának felépítéséhez.

Ha ezek után szemügyre vesszük a beszámíthatóság többi feltételét, azt találjuk, hogy ezeknek egyiknek sem mond ellent a determinizmus tanítása. A determinizmus szerint az emberi cselekedetek végső oka magában az emberi karakterben, az ember szellemi és testi meghatározottságában rejlik. Az ember testi és szellemi meghatározottságából kell kiindulnunk akkor is, ha a beszámíthatóság feltételeit akarjuk megállapítani.

A beszámíthatóság kritériuma az ember testi és szellemi érettsége egyfelől, a szellemi tevékenységek egészséges lefolyása másfelől. Amint von Liszt mondja: „minden szellemileg érett és szellemileg egészséges ember beszámítható”.² Annak meghatározására, hogy az ember mikor érett és egészséges szellemileg, rendelkezünk eszközökkel, habár arra a kérdésre, hogy mi az a szellemi betegség, teljesen kielégítő feleletet a pszichiátria még nem adott. A felelet nem is olyan könnyű, mint a milyennek első látásra gondoljuk. Valamely belső szerv betegségének kimutatása is igen nagy nehézségekkel jár, mennyivel inkább az agyvelőnek megbetegedései, a melyek sem fizikai, sem kémiai eszközökkel ki nem mutathatók. Mindazonáltal van egy általános kritériumunk, melylyel az ember szellemi állapotát mérhetjük. Az egészséges és beteg ember szellemi mehanizmusa között való különbség ugyanis abban nyilvánul, hogy a szellemileg egészséges emberben a szellemi folyamatok összhangzásban állanak a külső világ benyomásaival, míg ellenben a beteg szellemben e folyamatok beteges feltételekkel vannak összekötésben. A pszichikai jelenségeknek nem a tartalma, hanem a motiváltsága

¹ Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 4. Aufl. Berlin, 1891. 160. 1.

² Id. mű, 161. 1.

és a keletkezése a döntő.¹ *Forel*, a híres sveiczi ideg orvos, a normális ember beszámíthatóságáról értekezve, beszámíthatónak mondja természettudományi értelemben valamely szolidáris közösségnek minden normális, adáquat alkalmazkodott tagját.² Tehát szerinte is, az ember beszámíthatóságának érdekében egyáltalában nincsen szükség az akarat szabadságára, hanem csak a lehetőségileg finom, alkalmazkodó képességre, melynek ereje által képesek vagyunk alkalmazkodni különösen a szociális kényszerűségekhez. A legszabadabb ember ezek szerint a legalkalmazkodóbb s ez egyszersmind a legnagyobb mértékben beszámítható is. Beszámíthatóságról pedig csak azoknál nem lehet beszélni, kik egyáltalában nem képesek az alkalmazkodásra.

A beszámíthatóság feltételei közé tehát nem szükséges felvennünk az akarat szabadságát. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha a beszámítás határait vesszük figyelembe és annak tartalmát tesszük vizsgálatunk tárgyává.

A bűn — büntetőjogi értelemben — nem egyéb, mint normaellenes akaratú tevékenység. Normán itt a büntető törvénykönyv paragrafusait értjük. E meghatározásban három momentumot különböztethetünk meg; normaellenesség az egyik momentum, a másik hogy tevékenység az, a mi normaellenes és végül, hogy a tevékenység akaratú tevékenység. E három momentumból már most szükségképpen következik, hogy beszámítani csak olyan bűnt lehet, melynek elkövetője olyan lény, kinek akarata van, tehát az ember, olyan bűnt, mely cselekedet, mely tehát az öntudatból veszi eredetét és végül szükséges, hogy ez a cselekedet normaellenes legyen.

Itt mindenekelőtt szükséges a normának természetével tisztába jönnünk.³ A norma első sorban értékelméleti fogalom s a szerint lehet beszélünk etikai, esztétikai és logikai normáról. A norma erkölcsi értelemben az mutatja, hogy miként kell cselekednünk, ha az erkölcsös szóra igényt tartunk; az esztétikai norma a szép megvalósításának útját mutatja, a logikai norma pedig az igazság keresésére ösztönöz s kötelez. Ha már most mindnyájan az erkölcsi normához mérnök cselekedeteinket, akkor a társadalomnak, a maga fennmaradásának és békéjének biztosítására nem volna szüksége külső törvényekre és előírásokra. Kétségtelen dolog, hogy a kultúra haladásával és főleg nemesedésével az egyes ember nem úgy tekinti a büntető törvény paragrafusait, mint egy kívülről ráerőszakolt terhet, hanem önkényt hajlandó azt elfogadni és észrevenni azokban nemcsak a jogi kényszert, hanem azoknak erkölcsileg kötelező voltát is. Miután azonban az emberek legnagyobb része az erkölcsi norma kötelező voltát nagyon gyengén érezi lelkében vagy éppen sehogy sem, kénytelen a társadalom törvényeket állítani fel és azokat, kik e törvényeket áthágják, büntetéssel sújtani. Ezért kénytelen a társadalom, ha tagjai nem érzik az erkölcsi norma kötelező voltát, annak kikényszerítésére törvényeket hozni s büntetéseket állapítani meg. Igaz ugyan, hogy a norma ez által elveszti amaz ideális természetét,

¹ Traeger, id. mű.

² Über die Zurechnungsfähigkeit des normalen Menschen, 3. Aufl. München. 1901. 19. és 21. l.

³ Böhm Károly: Ember és világa III. k. Axiologia vagy értékstan. 1906. 103. §.

mely neki mint etikai, esztétikai és logikai normának sajátja, de a társadalom fennmaradása és békéje biztosítva van.

Az olyan cselekvést, mely e büntetőtvénycsoknyv paragrafusait sérti, joggal nevezhetjük ezek szerint normaellenes cselekedetnek és joggal ítéelhetjük el annak végrehajtását úgy jogilag, mint erkölcsileg és vonhatjuk őt felelősségre és számíthatjuk be neki tettét, ha szellemileg érett és egészséges. Midőn azt állítjuk valakinek cselekedetéről, hogy az az erkölcsi normának nem felel meg és azért az illetőt elítéljük, akkor természetsszerűleg ezen erkölcsi értékítéletünkben benne volt ama rosszalásunk is, melylyel az illető egyén cselekedetét kísérjük. Midőn valakit erkölcsileg megítélünk, semmi közünk ahhoz, hogy ez a cselekedet vajjon szabad akarat következménye-é vagy pedig szükségsszerűség eredménye. Mi ítéletet tartunk az illető felett s ha tette megfelel az erkölcsi norma követelésének, jónak mondjuk azt; ha ellenben tette az erkölcsi norma követelményeivel ellentétben áll, rossznak nevezzük. Erkölcsi megítélés és oktörvény merőben függetlenek.

Nem áll másként a dolog a büntetőjogi felelősséggel sem. Midőn valakinek cselekedetéről kimondjuk, hogy e cselekedete normaellenes, ez ítéletünknek bizonyos erkölcsi színezete eltagadhatatlan. Mindenkitől elvárjuk, hogy erkölcsileg is olyan legyen, hogy magaviselete megfeleljen az erkölcsi normának; de elvárjuk azt is, hogy a büntetőjogi normának, a büntetőtvénycsoknyv paragrafusainak is engedelmeskedjék; ellenkező esetben rosszaljuk cselekedetét. E rosszalás, mely minden büntetőjogi beszámítás egyik momentumát képezi, erkölcsi természetű. Ha pedig e rosszalás erkölcsi természetű, akkor e ponton sincsen szükségünk az akaratsszabadság felvételére, mivel erkölcsi ítéleteink merőben függetlenek attól, hogy vajjon szabad-é a mi akaratunk, vagy sem.

Kimondhatjuk tehát, hogy a beszámítás fogalma teljesen megférhet a determinizmus tanításával, a mint azt mi bevezető paragrafusainkban megállapítottuk és nincsen semmi szükség az akarat szabadságának felvételére a célból, hogy a beszámítás fogalmát erre építsük fel.

Hogy cselekedeteink beszámíthatók legyenek, e végből elégséges, ha választásunk és cselekvésünk szabad, azaz, ha rendelkezünk az u. n. pszihofizikai és a pszihikai szabadsággal. Hogy választásunk szabad, hogy t. i. választásunk végeredményében tőlünk függ, az tagadhatatlan. E szabad választásunk akadály, ha a választó egyén nem érett és nem egészséges szellemileg. Cselekvésünk is szabad, a mennyiben semmi külső akadály nem áll útjában a mi pszihofizikai mehanizmusunknak; a cselekvési szabadságot is csak az akadályozhatja, hogy pszihofizikai mehanizmusunk nem egészséges és így nem képes a reábizott feladatot elvégezni még abban az esetben sem, ha máskülönben semmi külső akadály ebben nem gátolja.

Szabadságérzet és Mielőtt átmennénk a bűn, a büntetés és a determinizmus. minizmus viszonyának tárgyalására, szükségesnek tartjuk a determinizmus néhány ellenvetését vizsgálatunk tárgyává tenni.

Az indeterminizmus hívei, a determinizmus álláspontját megdönteni akarván, egyik érvüket abból a mindennapi tapasztalati tényből merítik, hogy az ember lelkében valahányszor cselekedett, fellép a szabadság bizonyos érzése; szerintük ez a szabadságérzet szintén a mellett dönt, hogy akaratunk szabad. Így, hogy ismét *Bindinget*

említem, szerinte az emberi szabadság tudatán, mint szegletkövön épül fel az egész erkölcsi és jogi rend. Nemcsak az egyes emberek tartják magukat szabadoknak, mondja Binding, hanem egymást is szabadoknak tartják. A szabadságnak ez érzetéből magyarázható meg az erkölcsi mértékek következetes kiképzése.

Mi a szabadságérzet? Az az ember lelkében lévő érzet, mely szerint az ember azt hiszi, hogy ha neki tetszett volna, cselekedhetett volna másképpen is, mint a hogyan cselekedett. Hogy a dolog tényleg így van, azt tapasztalhattuk mindannyian. Valamely tett elkövetése után mérlegelve a körülményeket, melyek között cselekedtünk végrehajtottuk, igen sokszor úgy találjuk, hogy cselekedhettünk volna másként is, mint a hogyan cselekedtünk. Itt azonban nem az a kérdés, hogy mit gondolunk a cselekvés *után*, hanem az, hogy vajon abban a pillanatban, mikor valamely cselekedet végrehajtására határoztuk el magunkat, vajon akkor képesek lettünk volna-e arra, hogy az ellenkezőre határozzuk el magunkat? Azt hisszük, hogy e kérdésre leghatározottabb nemmel felelhetünk; ha azt nem akarjuk állítani, hogy cselekedeteink a véletlen szülöttei, úgy igenlő feleletet nem adhatunk. Bizonyos megadott körülmények között a cselekvő egyénre nézve csak egyetlenegy cselekedet lehetséges s ez az, melyre magát elhatározta.

A választás szabadságának tárgyalásakor láttuk, hogy tényleg van egy olyan pillanat, melyben azt hisszük, hogy bármilyen cselekedetre is elhatározhatjuk magunkat. A szabadságnak ezen érzete azonban éppen csak egy pillanatig tart, e pillanat elmúltával azonnal észrevesszük, hogy nemcsak lehet, de kell is választanunk és mihelyt ez a kell imperative fellép, oda a szabadságérzet is. Az akaratszabadság védelmezői tehát tévednek, mikor azt állítják, hogy a szabadságérzet az akarat szabadsága mellett bizonyít.

Amde — folytatják az indeterministák — a szabadság érzete nem csupán abban az egyetlenegy pillanatban lép fel, hanem keletkezhetik reflexzió folytán. És az indeterministáknak igazuk van. A szabadságérzetnek ez a neme előállhat vagy, ha arra gondolunk, hogy a múltban így vagy úgy is cselekedhettünk volna, vagy ha a jövőre tekintve azt mondjuk, hogy majd így vagy úgy fogunk mi tenni, mert így akarom. Vajjon ez a szabadságérzet az akarat szabadsága mellett bizonyít-e?

Vegyünk föl egy példát és azt elemezve vizsgáljuk, hogy vajjon tényleg ez a reflexzió szülte szabadságérzet az indeterminizmus igazának bizonyossága-e?

Tegyük fel, valamely hegyoldalon egy hatalmas kőszikla gurul alá és elpusztítással fenyegeti a hegyoldal alatt fekvő kunyhót. Már most az én gondolatmenetem a következő lehet: Ez a kőszikla mind nagyobb és nagyobb sebességgel gurul alá és lehet, hogy ezt a kunyhót teljesen elpusztítja, de lehet, hogy nem. Nekem kétségkívül jogom van arra, hogy így gondolkozzam. Amde ebből már most éppen nem következik az, hogy a kőszikla, ha akarja, szétrombolja azt a kunyhót s ha akarja, nem rombolja szét. Lehet, hogy valamely akadály eltéríti útjából és így nem rombolja szét a kunyhót; de történetük bármi is, az szükségszerűen történt. Itt tehát csupán arról lehet szó, hogy én, látva a dolgot és mérlegelve a körülményeket, egy *lehetőségi ítéletet* mondok. Nyilvánvaló dolog, hogy én nem ismerhetem mindazokat az oko-

kat, melyek e köszikla útját megszabják s így csak lehetőségi ítéletet vagyok képes mondani; ha ismerném mind az okokat, bizonyosan megtudnám mondani, hogy mi fog történni és pedig szükségszerűen történni.

Teljesen ez az eset az emberi cselekedeteknél is. Ha ismerném mindazokat a motivumokat, melyek valamely okozati proccesszusnál szerepelnek, ha ismerném azoknak erejét, ismerném az illető cselekvőnek lényegét, úgy tényleg meg tudnám mondani, hogy az illető egyén cselekedete melyik irányban fog eldőlni. Mindaddig azonban, a míg az illető lényegének ismerete nélkül csak az előttem ismeretes motivumok szerint kombinálok, mindaddig csak lehetőségi ítéleteket leszek képes mondani. Egy más ember, ki szintén ismeri ezeket a motivumokat és szintén ezeknek mérlegeléséből akarja a cselekedetet megállapítani, esetleg éppen ellenkező megoldásra juthat, mint a milyenre én jutottam. És ez természetes is. Mert valahányszor cselekszünk, *mi* cselekszünk és nem a motivumok; addig cselekvésről szó sem lehet, a míg én azokat el nem fogadtam; én pedig azokat fogadom el csupán, a melyek az én lényegemnek megfelelnek. Elannyira, hogy én magam sem tudom melyik motivum volt erősebb, mindaddig, a míg nem választottam. Ha pedig a választás megtörtént, azután a cselekedet már szükségképpen következménye a választásnak és én a cselekvés végrehajtása után hiában okoskodom, hogy bizony másként is cselekedhettem volna, mert a motivumokat lényegemnek megfelelőleg választottam, tehát cselekedetemnek én magam voltam az oka.

Ama szabadságérzet tehát, a mely ezt mondja nekem, hogy másként is cselekedhettél volna, mint a hogyan cselekedtél, lehet az én lelkiismeretem háborgásának következménye, lehet következménye ama szomorú tudatnak, hogy a normával ellentétes tettet hajtottam végre, de semmiképpen nem lehet bizonyítéka az akarat szabadságának.

Dr. ifj. Bartók György.

Nagyág.

Úgy érzem, mintha nemsokára halálharangot kongatnának Nagyág fölött! Mintha már csak a multról regélnének a bánya vendégekönyvének lapjai, mikor turisták, laikusok és tudósok tömege tódult ide, hogy Nagyág páratlan szépségeiben és kincseiben gyönyörködjenek.

Hullongó aransárga levelek borítják az avart; a *Hajtó* oldala vérvörös, skarlát és ametiszt színű lombjaival tekint le a lejtős oldalon szétszórt bogárhátú házikókra. A *Szarkó* sziklás meredekje fényesen csillog az alkonyati napsugárban; köröskörül hamvas lilaszín árnyék terjed s az alkony kárminja ragyog a három templom tornya bádoggal fedelén. Lent a völgyben Berekszó, Maros-Solymos és Déva házai fehérlelenek s a széles völgy közepén egy nagy ezüst-szalag kigyózik: a Maros.

Az ösvényeket belepte a hulló levél, itt-ott még zöldül az utolsó haraszt. Egy kis patakon túl járhatatlan bozót emelkedik, azon túl, a lankáson, csalittá szelidül a vadon. A gerinczről látom délre a Maros-völgyét, háttérben a Retyezát hófedte csúcaival; északfelé az almási völgyet a zalatnai és abrudbányai hegyekkel; a ködös távolban, mintegy vén király, emelkedik ki csodálatos kúpjával a *Kecskekő*.

Lábam előtt, a bükkös ölében, mesterséges tavak vize csillog hatalmas gátakkal; az opálszínű víz mozdulatlan; egyetlen hab sem ringatózik rajta. Látom egész Nagyágot. Rom-rom mellett; bedült házak falát fölverte a dudva. Néhol egész kőhalomban valami régi háznak sivár romja: alatta egy elhagyott bánya ásitó üregje, melyből csöndesen szivárog a fojtó büzt terjesztő, hasznavehetetlen kénsárga gáliczos víz. A dombon régi, elhagyott temető, mellette terül el a *Szegény-sor*. Nem pusztán azért *Szegény-sor*, mert még vize is alig van, hanem azért is, mert német és magyar bányászai a legszegényebbek s mind eloláhosodtak. Egy 75 éves székely ember maradt meg magyarnak, meg az Isten háza, a katolikus templom.

Valamivel távolabb a bájos kis *Buli-hegy*, zeg-zugos ösvényeivel, pompás árnyas sétányaival. Ez alatt egy jó karban tartott nagy épület, a bányásziskola, emelkedik. Körülötte düledező viskók, sűrűn beültetett gyümölcsfák között rejtezkednek. *És jól van ez így!*

Viruló lombok takarják el a düledező falakat s mikor eljő a tél, nem lehet leplezni a szomorú valóságot, noha a sűrűn hulló hó eléggé igyekszik eltakarni a nyomorúságot.

A *Buli* hegygyel szemben a hatalmas *Kalvária* csúcs. Szédítő mélység szakadt közék, melyen keresztül a bányatelepekhez jutunk.

A *Kalvária* 70 fokú lejtőjét kötenger borítja. Alább a *Kontrolor* bazalt oszlopai meredeznek szeszélyes körvonalaikkal. S ez a még mindig elbűvölő táj rejti a régi híres bányákat, melyeknek másfél százados multjában többször mázsaszámra mérték az aranyos érczet. A hegy össze-vissza van túrva; száz meg száz út szeli egymást, de a bányász behúnyt szemmel is 'biztosan jár benne. Bizalommal száll alá, pedig tudja jól, hogy a bánya szeszélyes, mikor kőlavínákat zúdít útja elé; haragos, mikor elfojtja lélekzetét s bosszúálló, mikor rászakad a kincset kereső emberre. S az ember mégis keresi a kincset, hat nap éjszakáján fárad s a hetedik napon övé a tiszta levegő és a napfényes égbolt. Ilyenkor szomjú lélekkel keresi föl az Isten házáat. Három templom fehér falai vonják hálaadásra. Az alsó kisebb a katolikus, a görög keleti és a görög katolikus.

A XVIII-ik század végén a katolikus templom a völgykatlanban állott, itt már nyoma sincs, betemette a bányából kiszállított meddő kő.

A háttérben emelkedő *Szekeremb*, *Csetrás* és a *Hajtó* hegylánc zárja el a balsai völgytől Nagyágot. A *Kalvária* tetejéről felséges kilátás nyílik a Maros völgyére; tiszta időben Vajda-Hunyad, Szászváros körvonalai tűnnek szemünkbe.

Szemben a *Kalváriával* a római katolikus templom és az állami elemi iskola rozoga épülete, hol 25 év óta magyarul hirdetik a kis oláh és német gyerekeknek a hazaszeretetet. Ez az iskola mostoha gyermeke az államnak! Pedig nagy nemzeti missziót teljesít!

A *Kalvária* keleti lejtője nyeregbe végződik, honnan csodás kilátás nyílik a Retyezát havas csúcsaira, melyeken forró júliusi napokon is föl-fölszillan az örökös hó. A *Szekeremb*-hegy, mintha egy sötétzöld szinpadí függöny volna, háttere Nagyágnak, mintha a *Mária hányótér* egy hatalmas vizzuhatag lenne. Pedig csupa kő, melyből kiaknázták milliókat érő kincseit s most, sárga elmállott szegénységében szinte jelképezi Nagyágnak mai állapotját, az elmulást, melyről az abban hagyott bányák még hangosabban panaszkodnak. A Bernát-bánya s a bejárása fölött állott rendelőház szomorú romok. Valaha gazdag volt, de kimerült s omladozó boltozata lassanként betemeti a régi vasutat s így maga zárja el magát a világtól.

Lejebb, a mint a Maros völgye felé közeledünk, déli és nyugati irányban hullámos-dombos vidék terül el, szántóföldekkal és kaszálókkal. A XVIII-ik század közepéig erdős vadon volt, békés pásztorok.

tanyája, kik nem is álmodtak arról, hogy lábuk alatt milliókat érő kincs hever. A föld mélyében rejlő kincs fölbukkanását Nagyág is a megszokott, csodás véletlennek köszönheti.

Born Ignác báró írja 1770 július hó 12-én Nagyágról kelt levelében: „Messze köröskörül nem láthatni egyebet rengeteg erdőségnél, hol szétszórtan egy pár ház, zúzómű, nagy hányóterek, üzemi épületek és egy templom áll. Ez együttvéve Nagyág bányatelepe, mely tisztán a bánya jövedelméből tartja fenn magát; miután a föld — a telep fekvése s a hosszan tartó tél miatt — mivélésre nem alkalmas“.

1744-ben történt, hogy egy Ormingyán János nevű paraszt ember barmait a *Szekercsul* katlanban legeltetvén, éjjelenként bolygó tüzet látott a sziklából előtörni. Bejelentette báró Bornnak, ki akkortájt Csertésen ezüstabányát művelt s báró Wildburggal — kinek tulajdonképeni neve Pletzker volt — megkezdte a kutatást. Eleinte kevés szerencsével, de később fényes sikerrel kutatott. Sötétszürke leveles érczek kerültek napfényre, aranytartalmuk rendkívüli volt s vegyi összetételök páratlanul állott a tudományos világban. Ormingyán a leggazdagabb bányát nyitotta meg Bornnak s a régi mese, legalább itt, valóra vált, mert a lidérc csakugyan kincset jelzett. Ha ez a babona, noha a nép ma is hiszi, a jelenre is vonatkoznék — Nagyágon újra elő kellene jönni a régi, szép időnek, mert még ma is ásnak, túrnak a kicsapó láng nyomán. Vadászat közben magam is találtam kincsásókra. A Nagyágtól egy órányira fekvő jégbarlang közelében, két jámbor paraszt mellett, egy ifjú leány, ócska czirillbetűs templomi könyvből hangosan olvasott föl valami evangéliumot. A jámborok hiában ástak s a hajadon is hiában olvasott. Enyhe októberi nap lévén, a kincskeresésnek még a leányra sem lett rossz vége, ki Éva anyjának paradicsomi öltözetéből csak a fügefalevelet nem vette föl.

Az elszegényedett nép különben sem bízik már a lidérc mutatta kincsben, inkább törődik kis gazdaságának gondozásával. Ha csekély igényeit kielégítheti, adóját megfizetheti, szinte boldognak tartja magát, mert engedelmes, tisztességes és igénytelen. Emberségesebb felét még a politikai lidérczek sem izgatják, pedig elégszer kísértik.

Born megnyitotta az első tárót azon a helyen, hol Ormingyán a bolygó tüzet látta s azt *Szeplőtelen fogantatásnak* nevezte, míg a rohamosan telepedni kezdő nép *Czigány-tárónak* hívta, hihetőleg a környéken letelepült cigánykovácsokról.

Kezdetben nem volt valami nagy jövedelme, 1748-ban 22,630 K., a következő években valamivel több, de már 1756-ban 551,182 K. és 1757-ben 412,318 korona s a XVIII-ik század végéig évenként 60,000—200,000 K. tiszta jövedelem mutatkozott, míg a XIX-ik században jobb, rosszabb évek fölváltva sorakoztak, voltak veszteséget mutató évek is.

150 év alatt 47,000 kilogramm aranyos ezüstöt bányásztak, ennek nyers értéke 60.000.000 K., leszámítva költségeit, tiszta jövedelemként 11.000,000 K. állapítható meg. A 60 millió korona nagy része a nép közt oszlott meg s ha nem tette is vagyonossá, de megélhetését biztosította. Az aranyforrás — úgy látszik — itt is kiapadt s ez a betegség meglátszik a vidék külső arczatán is. Most már csak a mindennapi kenyér megszerzéséről van szó! A kenyeret pedig csak fárasztó munkával lehet előteremteni. Ormingyán utódai boldogoknak érzik magukat, ha kukoriczaliszttal jól lakhatnak.

Már a tudósok is ritkábban keresik föl, turista vendégei meg inkább a megyéből valók. Bezzeg a régi idők vendégei! Fejedelmi személyek, katonák, nagy papok és tudósok voltak, kiknek ott jártát a bánya emlékönyve őrzi. Míg így a régi *daliás* időkön merengünk, megemlékezünk azokról, kik innen indultak a magyar közéletnek s kik itt dolgoztak a nemzet javára. Amazok közül Lönhart püspök bölcsője ringott itt, szülőházát már lerombolták s kidőlt az a százados körtefa is, melynek ízetlen gyümölcsét, saját vallomása szerint, a bányászok gyerekeivel együtt szedegette. *Ninger* Ignác apát szülőháza félig-meddig rom, de még áll az elhagyott *Bernát*-bánya szomszédságában. Azok közül, kik itten dolgoztak, kiemelkedik *Franzenau* József. Az utódok közül ma már egy sem él, a ki ismerte volna, mégis emlegeti mindenki. A szó valódi értelmében nemes volt, a népnek igazi atyja s képzettsége és talentuma messze földön ismertté tették tisztelt nevét. Apáról-úrra szállott *Franzenau* tisztelete. Pedig a *bányászok atyja* fergeteges időben állott a nagyági hivatal élén, a magyar szabadságharcz már itt találta őt. Az Algyógyot, Szászvárost s a környékbeli magyar helységeket dúló oláhok Nagyág-felé indultak. *Franzenau* rendkívül erélyesen, de nagy tapintattal készült a védelemre s kitűnő segítő társat hódított maga mellé, *Piso Szabin* esperest, ki teljes papi ornátusban a nagyági hívőket maga mellé véve, magasan föl tartott kereszttel állott a tábor elé. Kijelentette, hogy csak holttestén keresztül vonulhatnak Nagyágra s megátkozta azokat, kik gyilkos szándékkal vannak. S a tábor az átok rémségeitől megfélemlítve, visszafordult Szászvárosnak. Ő Felsége 1852-iki látogatása alkalmával arany érdemkereszttel tüntette ki a becsületes papot, ki 95 éves korában, mindenkitől megsiratva alig pár évvel ezelőtt halt meg. Mikor meg a lázongás hírére *Forró* ezredes Déváról egy zászlóalj honvéddel Nagyágra érkezett, *Franzenau* s a tisztviselőikar fogadták; a legénységet megvédégtették.

Nagyág bányászai közt nem is akadt, — egy-kettőt kivéve — ki a nemzet ellen fegyvert fogott volna! Csak egy ember volt, ki az algyógyi vérengzésben részt vett. Maga itt porlad, a rablott kincsen nem volt áldás s utódait már koldusbot várja. A nagyági bányásznép hűségét *Franzenaunak* lehet köszönni. Házában a tisztviselői kar, a bányász

tanulók s az intelligens altisztek igazi otthont találtak. Leereszkedő, barátságos magatartásával növelte bennök a bányász szellemet. Franzenau után minden irányban hanyatlást látunk.

Utóda, *Reinisch*, jeles bányász hírében állott. Mint a bányamű vezetője, egyúttal községi bíró is volt. A mult század közepén talán ő volt az egyetlen, ki *jus primae noctis* hűbéri jogát még gyakorolta s ezért komikus gróf *Ferrari* Angelo jelentése, melyben Reinischt jutalomra ajánlja „wegen die Hebung der Moralität! Solche Verdienste geben ihm wohl Anspruch auf eine Belohnung.“

Az alkotmányos érában Hüttl Józsefnek lehet köszönni, hogy Nagyágon a nemzeti szellem megszilárdult. Ez az erős, hajlíthatatlan magyar melegen ápolta a hazafias érzelmeket s 14 évi itt léte alatt száz esztendő mulasztásait pótolta. Hüttl alólról kezdte a magyarosítást. A csacsogó gyermek ajkára adta először a *Hazádnak rendületlenül!* E munkában tanítók, élükön Réthi Lajos tanfelügyelő, papok, tisztviselők segítettek. A nagyági bérczek közt magyar dal zengett; a bányászok magyarul üdvözölték egymást s az Isten házában is elhangzott az első magyar szónoklat!

A mint Hüttl az elemi iskolát államivá tette s megmagyarosította, szükségképen sorra került a bányászati szakiskola. Nevezetes tanintézet volt a nagyági bányásziskola. Innen került ki az erdélyi bányászatnak majd minden munkafelügyelője, sőt még sok művezetője is. 70 év óta áll fenn s ez idő alatt körülbelül 600 szakképzett egyént adott a hazai és külföldi bányászatnak.

Az iskola eszméjét 1834-ben Czehentmayer és Franzenau vetették föl s maguk is vállalkoztak arra, hogy szabad óráikban tanítsák az ifjúságot. A nagyszebeni thesaurarius akkori elnöke, báró Gerliczy 1834-ben a következő rendeletet intézte a nagyági bányahivatalhoz: „Mint-hogy legmagasabb helyről — a többi közt — egy határozott szabatos nyilatkozat is kivántatott, hogy vajjon nem volna-e czélszerű és szükséges a selmeczbányai és tiroli bányászati szakiskolához hasonló gyakorlati bányász-iskolát szervezni, mely hivatva volna az erdélyi bányászatot előmozdítani s alkalmazható bányafelügyelőket nevelni, kikben ez idő szerint nagy hiány mutatkozik, — továbbá, minthogy Nagyágon rendszeres bányaművelés van, nem volna-e Nagyág a legalkalmasabb hely ezen iskola felállítására: meghagyom a bányahivatalnak, hogy ezen fontos tárgyról, legfentebb 3 hét alatt egy alaposan átgondolt, megfontolt és mindennemű körülményeket és viszonyokat tekintetbe vevő jelentést ide terjeszzen föl“.

A nagyági hivatal kapva-kapott a felhíváson; megbizta egyik jeles tisztviselőjét, Grimm Jánost, hogy tervezetet dolgozzon ki, úgy az épület fölállítására, mint a tananyag megállapítása tárgyában. A hivatal véle-

ményes jelentésére már 1834 október hó 9-én megérkezett a döntés. A nagyági bányászati szakiskola felállítása felsőbb helyről elrendeltetett. Az iskola építése és berendezése azonban hosszú ideig tartott, úgy, hogy egyelőre kénytelenek voltak a régi szertári épületben kezdeni a tanítást. Az első rendes évfolyam 1836-ban nyílt meg, az anyakönyv tanúsága szerint 25 növendékkal, kik közül többen korosabb, családos emberek voltak. Az első évfolyam növendékei között volt Grünwald Mihály és Lager Ferencz is, kik később a nagyági bányászatban oly fontos szerepet játszottak. Grünwald Mihály volt az, ki a gazdag Longin-tömzsöt 1842-ben fölfedezte s ez által a bánya sorsát évtizedekre biztosította.

Az iskola tannyelve német volt s ennek folytán sok külföldi ifjú is belépett s végezte itt tanulmányait. Voltak Csehországból, Bukovinából, Indiából, Sziléziából, Bécsből, sőt Oroszországból is növendékei. Hüttl József azonban teljesen magyarrá tette, minek következtében a külföldiek végleg elmaradtak. Nem is volt szükség külföldiekre! Az erdélyi bányász ifjúság tömegesen tódult ez intézetbe.

Ám a régi növendékek nem tudták feledni Nagyágot soha! Hálásan gondoltak vissza az „Alma materre“, s nem egy közülök jött el évtizedek múlva, hogy viszont lássa. Pár év előtt a klagenfurti bányagazgató, Makutz látogatta meg Nagyágot s szeretettel ölelte keblére még élő egy-két tanuló társát s könyes szemmel járta végig mindazokat a helyeket, hol egykor, boldog ifjú korában, megfordult.

A bányaiskolának 70 év leforgása alatt a következő igazgatói voltak: Czehentmayer J., Franzenau József, Reinisch Ágoston, Széles Dénes, Jarolimek Egyed, Zigelheim Gusztáv, Hüttl József, Huffner Tivadar, Gólián Károly, Steinhausz Gyula. Az 1848/49-iki szabadságharcz alatt volt a tanintézetnek legkevesebb növendéke, számszerint 4.

A nagyági bányák jövőjének biztosítása céljából már a 40-es években az a terv merült föl, hogy a legmélyebb szintről egy altáró hajtassék Nagyág alá s ezzel keresztezze a gazdagabb telér-hálózatot. Hosszas tárgyalások után 1882-ben Hüttl József indította meg a cserzési völgyből, az úgynevezett *Ferencz József* altárót, mely 5000 méter nyíllegyes, modern altáró, mely 1897-ben befejeztetett. Sajnos, a több mint 1¹/₂ millió korona költséggel végre hajtott mű, nem hozta meg a kívánt eredményt.

Az utóbbi években, külföldi gazdag vállalkozók, a bányamű megvásárlása céljából, kísérleteket végeztek. Egy angol társaság 4 tisztviselője hónapokon keresztül tanulmányozta a bányákat, ezer meg ezer kémlepróbát készített; de, úgy látszik, az eredmény nem elégítette ki őket, mert a vásárlástól, minden megjegyzés nélkül, visszaléptek.

Nagyág megmaradt a mi kezünkben s meg kell maradnia magyaroknak is, hogy visszahódítsa régi magyarságát, melyet helynevei őriznek.

Egy közeli községnek, melyet *Barszunak* hívnak, tősgyökeres magyar neve *Berekszó*, a *fejérági tó* ma *Fajarág*, *Veremága* község ma *Vormaga* s maga *Nagyág* is *Nozság*. E régi magyar hagyományt hirdetni kellenek ide az iskolák, magyar papok, tanítók és bányászok. A bányaiskolának minden termében feltűnő nagy betűk hirdetik: *Csak magyarul beszélj!* A bánya sorvadásával az iskola is bezárul s az a buzdító fölírás is fölöslegessé válik. Mintha hallanám a halálharang kongását, mely ugyan a jövődre szól, de melynek mélyen bűgő hangjában a múlt nagysága is megzendül. Elsuhan *Franzenau* emlékoszlopa fölött is, mely a hetven éves multat hirdeti s a régi gazdagság idején szőtt szebb jövőről beszél. *Franzenau* emléke azonban tovább is élő emlék marad s mindenki áhítattal olvassa a rávésett emlék mondásokat. Maga az emlék is szenvedett az idő viharától, de *Steinhausz Gyula* igazgató helyreállította s újra aranyoztatta a nagy ember emlékoszlopát, melyen a következő sorok olvashatók:

Északon: „Josef Franzenau k. k. Bergrath Ritter des Franz Josef Ordens etc. etc. geb. am 4-ten März 1802, gestorben am 14-ten Februar 1862.“ *Délen:* „Gewidmet zum Zeichen ihrer innigen Liebe, ihrer Verehrung und des Dankgefühles, durch seine tieftrauernden Zöglinge der Bergschule zu Nagyág.“ *Keleten:* „Viel Edles hat er dem Schoosse der Erde entnommen Nun gab der Edle selbst sich dem Schoosse der Erde zurück.“ *Nyugaton:* „Ruhmvoll als Bergmann, Menschenfreund und im Streben für die Kunde der Natur unvergesslich seinen Fachgenossen, Zöglingen und Untergebenen“.

A szaktársak, a növendékek és alárendeltek nagy része a föld alatt alussza álmát, a derék emberbaráttal együtt s a fényes, hirneves *Nagyág* dicsőségéről álmodozik. S mi a késő utódok megrogyva állunk a romok felett! Sem szakértelem, sem buzgóság előbbre nem viszi a helyzetét, mert az Isten áldása: az arany, hiányzik a bányák mélyéből. S az arany hiányozni fog ide fönn is, még pedig az az arany, mely minden magyar ember szívében drága kincs: a hazafiasság.

Révai Károly.

A Teleki-Énekeskönyv.

— Barakonyi Ferencz költeményei. —

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Egy nehani Szep Rithmusok.

1.

SETÉT köddel beborult szerencsém,
Ki megemészt, mint lobbadt kemenczém.

Ujulást én bús elmém

Érhet-e? Szent Isten felém

Ha térsz irgalmaddal . . .

5

Hogy skorpiómmal

Ugy ne járjak, mint prédálóimmal.

Meguntalak te rossz, hitvány világ,
Mert kis-korig vagy zöldellő virág!

Fegyvered ártatlant is vág,

10

Látom vagy állhatatlanság.

Érzem fulánkodat,

Add másnak te jódót!

Elig várnám én vég orámot.

Szóllék neki keseredett szívvel:

15

Ne küszködjél te rossz veszélyiddel,

Magad búddal ne fogyasd el,

Fogadd meg szómot és hidd el.

Látom kinaidot,

Tartoztasd magadot,

20

Szenvedd békével rád mért próbaidot.

Mert világnak ez tulajdonsága,

Egy aránt foly tisztával zavarja;

Hertelen árad patakja,

Órvényi méreggel rakva.

25

Tűrjed hát békével,

Várj napot fényével:

Felvirrad még virágod szép színnel.

Rabságodról hogy ha mit tehetnék,
 Érted sólymom mindent én fel vennék: 30
 Szárnyaidnak sugárja lennék,
 Repülésben segítenék,
 Terhednek pálmája,
 Igádnak kis járma —
 Lennék mérges tüződnek oltója . . . 35

Kalitkában rekesztett sólymomot
 Minap látám, ismerem foglyomot.
 Ujétám véle kinomot,
 Kévántam csaknem holtomot;
 Mert hozzám járulván, 40
 Gyenge szavát hallván
 Nagy panaszát így kezdte el, sirván:

Sebes héja elkapott prédáját,
 Körme között levő martalékját,
 Vig örömmel viszi kosztját. 45
 Nem remélvén semmi kárát;
 De meg csalatkozik,
 Reménye változik:
 Kis prédája körméből kiesik.

Sokkal inkább Isten ez fogságból, 50
 Búkkal sűrűn fűzött kalitkádból,
 Megment irigyid torkátul.
 Ne félj mérges fulánkjátul!
 Kít hogy megnyerhessek,
 S hamar el érhessek 55
 Istent kérem, hogy tiéd lehessenek.

Finis hujus.

2.

[1663.]

BÁNATTUL nehezült keserves fejemnek
 Ha találnék orvost, sebesült szívemnek,
 Megavult sebemnek:
 Most keresnék üdőt szabad életemnek.

- Álnok mert világnak nincs állandó hiti,
 Én rólam például kiki elhiheti;
 Ez is természeti,
 Szín alatt örvényben ifjait vezeti. 5
- Rabságot fejekre veszedelmesen hoz,
 Kéz-lábkötözéssel idestova hordoz, 10
 Lánczol békójához,
 Sűrű záporképpen búkot reájok hoz.
- Ám lássa, mit teszen az ő rabjaival,
 Akármint kerítsen mérges hálóiival,
 Éljen hatalmával; 15
 De már én fejem is él szabadságával.
- Kedves mulatsággal töltött ifjúságom,
 Kiben sok próbákkal folyt éltém s halálom
 S nyereséggel károm,
 Legkeservesb nékem túled megválásom. 20
- Olyan nálad nélkül az emberi élet,
 Mikint az esztendő, kiben nincs kikelet,
 Vár ember csak telet:
 Te tudod, hogy éltém mérgeiddel jóllehet.
- Nincs mód, útaidot hogy többé nyomhassam, 25
 Sötét barlangidot vagy tovább búhassam
 S kénom újéthassam:
 Azon leszek jódot hogy megjutalmazsam.
- Illik ez most hozzám nimfák szép serege,
 Két szemem fényének kedves ékessége 30
 S éltém könnyebsége,
 Hogy egynéhány szóval töllem légy követve.
- Fejenként tünektek virágzó szép szüzek,
 Ki[k] szerelmetekben máshoz köttettetek
 S töllem jót vöttetek: 35
 Isten s jó szerencse legyen tüveletek.
- Éltém kedvetekben, hogy nektek szolgáljak,
 Vékony értékemmel hogy hátrébb se álljak
 S ne aggasztaljalak,
 Nem tudom jótokért néktek mit háláljak. 40

Reám nehézségtek érette ne legyen,
 Ha nem szolgálhattam, nem voltam kedvetlen
 S néha békételen,
 Egy kegyesre nézve, ki gyötrött szüntelen.

Erre nézve tudom, hogy mindeniteknek 45
 Kedvét nem tölthettem, szép személyeteknek;
 S ne idegenségnek
 Tulajdonítsátok, de az egy kegyesnek.

Nincs már bús elmémet hova fordítanom,
 Tengeri szélvész közt úgy tetszik haboznom, 50
 Látván állapotom,
 Nincs is ez világon egynél több orvosom.

Csak ő reá hagyom búm, gondom s terhemet,
 Ő gyógyíthatja meg halálos sebemet,
 Látván keservemet 55
 Halaszthatja tovább utolsó végemet.

Zokogással ötöt hát ez verseimben
 Ha meg könyvezhetném; megbódult éltemben
 Megyek eleiben,
 Ily szókkal köszöntöm ötöt személyiben: 60

Mágnes természetű kegyes szép virágom!
 Kinek kötöttem volt földi szép világom
 S ékes ifjúságom,
 Nem tudom, mint kezdjem te hozzád szólásom!

Orczámot mert könnyem, szemem árpatakja, 65
 Sok üdőtül fogva méreggel áztatja,
 Sebemet újítja
 Ki miatt keservem számát sem tudhatja.

Nyiljék meg előtted szívemnek tárháza,
 Belőlle szép vérit reád harmatozza, 70
 Nincs több kéncses háza,
 Ha kedvednek tetszik, azt is feláldozza.

Aelus királynak egy szép leányáru
 Irnak az poéták, az szép Alcionról.
 Olvass példájáru,
 Igaz szerelminek hűséges voltáru. 75

- Ki, mikor Czeinek kötelességében
Nagy Tranciniának volna felségében,
Urát ezenközben
Az szélvész vetette tenger örvényében. 80
- Igen siet menni széles tenger felé,
Hogy látna szerelmit jöni hazafelé
S mikor ott sem lenné,
Lát egy megholt testet közel az part felé.
- Igen siet menni egykor szép Alcion, 85
Ő szerelmit látni állapot az parton,
Várja bánatosan,
Hát távol egy testet lát vízben megholton.
- Szétlől hányattatván közelebb az parthoz
Látja szép Czevinek testét, ki ott haboz 90
S szélvésztől ingadoz,
Viztül nem irtuzván, készül halálához.
- Sirással rohanván ura teste felé,
Siet, de nem mehet, Isteneket kéré,
Ki megkönyörülé, 95
Szép hatyú madárrá őt mindjárt tünteté.
- Sebes szárnyaival repülvén urához,
Gyenge szép csókokat nyújt ábrázatjához,
Szoritván magához,
Keserves sirással borul orcájához. 100
- Álmából, Istenek emezt is rekenték,
S csókok erejétül hogy elevenkednék,
Neki megengedék
S másik Alcionná őt is tünteté.
- Nem külömben én is te szép csókjaidtul, 105
Claris ajakiddal szólló csókjaidtul
Holt állapotomrul
Felevenkedvén apolgatásidtul:
- Az te vig szerelmed, kit hozzám mutattál,
Hűséges jó voltod éltémig mind fennáll 110
S naponként nem hogy száll,
De még szívemben is felmetszettem s úgy áll.

- Tülled hát szerelmes kedves Alcionom,
Mindennél kedvesebb, zöldellő myrthusom,
Rózsám, szép virágom, 115
Sűrű könnyveimmel tülled elbúcsúzom.
- O**lvadjon meg bennem minden íz tetemem,
Az ki jót nem kíván te neked, édesem,
Oh szép szerelmesem,
Lilium szálakkal benőtt édes kertem. 120
- L**egyen Isten hozzád s áldjon hűségédért,
Sokszor vélem közlött áldott jovaidért,
Kit töltél kedvemért,
Kit én szegény fejem nem is érdemlett, kért.
- B**ocsásd vétkeimet, melyekkel tégedet, 125
Buzgó szerelmemből bántottam fejedet,
Felejs[d] el ezeket;
Vakon irták, tudod, az igaz szerelmet.
- V**eled már sok üdön együtt nem élhetek,
Az szerencse dolga, rólla mit tehetek, 130
Hogy ily szerelmesek
Váljanak egymástól, legyen bús életek.
- C**zinczeres kezemet hogy megeresztetted,
Meglánczolt rabodot meg is keserülted,
Kötélből Egyedet, 135
Áldjon meg az Isten, hogy őt megmentetted.
- Z**árlott kalitkából most bocsátottál ki,
Szárnyaim szélből sugárt neveltél ki,
Tollát sem szedted ki;
Ki téged ne áldjon ezért, nincsen senki. 140
- V**alaha még Isten talám ad oly üdőt,
Sötét homályomra hogy küld fényes felhőt,
Érünk sok böjt-előt
S el is távoztatunk álomhozó szellőt.
- Z**úgolódás nélkül egymás szerelmében 145
Élhetünk világon sok irigyünk ellen,
Kik ez ideiglen
Fennen dühösködnek mi szerelmünk ellen.

Isten is engedje nekünk azt az üdőt,
 Egészséggel érnünk adjon oly esztendő, 150
 Kiben világ előtt
 Egymás örömben érvünk mi sok üdőt.

Kedves szerlemétől az ki ez énekben
 Búcsúzván kesereg számos verseiben,
 Nincs neve ezekben, 155
 Szerelemről vehet példát ebben minden.
 Finis 1663.

3.

Rithmi Scribentis pleni quaerelis.

SZERENCSE kerekén forog állapotom,
 Egyfelől mert nékem közel gyalázatom;
 Biztat de másfelől erős kőoszlopom,
 Isten és reménység, kihez támaszkodom.

Ez tudom, hogy soha meg nem csal, szégyenit, 5
 Szent Pál leveliben mikint mond, bizonyit;
 Veszélyem homálya ha el is közelit,
 Istenemben bízom, tudom, hogy megsegít.

Ez volt a szenteknek erős vasmacsckája,
 Keserű halálnak révén kormányosa, 10
 Ábrahám Izsáknak reménység istápjája,
 Mely által jutottak az nyugodalomra.

Akár mint forogják s járjon veszélyemre,
 Fennen dühösködjék én kicsiny hitemre,
 Keserű búsulást ki ontott szívemre, 15
 De velem Krisztusom nem ereszté többre.

Udvarnál lakásom eddig volt még csendes,
 Uramnál hitelem érdememig kedves;
 Most nyomattatik el, nem lesz tovább díszes,
 Várjon jövendőttől az, ki ebben részes. 20

Istent hiszem s kérem, hogy el ne szenvedje,
 Cselekedetiért sőt meg is büntesse,
 Érdem szerint fizet, ne is fedezgesse,
 Ha Isten ostorát bocsátja érette.

Nincs semmi kétségem, hogy ebben is Isten 25
 Az mely mely vermet ázott nekem ő kegyetlen,
 Maga fejét ejti abban ő véletlen,
 Ahoz noha volna [sz]eltelen, kedvetlen.

Ki vélem ezeket cselekedte, tudom,
 De most nevezetűt meg nem magyarázom, 30
 Illendő virtusit ha előszámlálom,
 Tudom, nem haragszik, ha igaz mondásom.

.....

Hogyha megfogadod, egy tanácsot adok,
 Okosb vagy nálamnál, az ellen nem mondok,
 Meg ne haragudjál, ha igazat mondok, 35
 Térítsd meg orcámra vissza, ha hazudok.

Emlékezzél reá, mi voltál s mi leszes[z],
 Noha a szerencse fautorod és felvett,
 Kereke ha fordul, tudod, ismét levet.
 Forog állapotja az ki mostan fel lett. 40

Ne siess oly igen fennen mások ellen,
 Ne kívánd látnia romlását veszélyben,
 Kicsiny szerencsáját ne nézd sötétségben,
 Ne irigyeld, mert vagy nagyobb fényességben.

Régtől fogva hallom a szép sententiát: 45
 Fide cui vide, az bölcsék mondását,
 Rajtam tapasztalom ennek változását,
 Miltán bizonyítom erős igaz voltát.

Az kívül mert gyakran együtt öttem, ittam,
 Egy kenyeret öttem s egyfele bort ittam, 50
 Kit atyámfiának itltem, tartottam,
 Ugyanattul mostan földig gyaláztattam.

Igazán mondta volt amaz böles im ezt is:
 Non putaram (úgymond) non est sapientis,
 De ha most véletlen ez rejtam történt is, 55
 Másszor mást tanítok, adhatok példát is.

Ez aránt magamot bolondnak mondhatom,
 Az bölcsnek mondását magamra szabhatom,
 Énekszóval fenyen miltán kiálthatom,
 Hallgatással hozzá békével lakhatom. 60

Ékesnek mondhatom az virtusok közül
Az Taciturnitást, ki igazgat szentül,
Szivemben felmetszem örökös békéül,
Tudom, igazgatom haszna s erő jelül.

Dabit Deus finem his quoque remélem, 65
Kit hogy megengedjen, alázódván kérem,
Hála adó voltomat ezekért igérem,
Dolga'im végeit békével ha érem.

Isten is engedje nekem azt az üdőt,
Sötét homályomra küldjön fényes felhőt, 70
Kegyelmet fejemre, mikint gyenge szellőt,
Várom, ha elérem a boldog esztendőt.

Sok búsulásim közt minap gondolkodván,
Szines barátimtul magamnak hagyatván,
Lárvás orczájokkal rám visszafordulván, 75
Irá'm az verseket, keserven bánkódván.

Finis sed non sinis.

Istennél nincs kedvesb,
Földön díszesb s ékesb
Az emberek előtt,
Mint ki ifjúságnak 80
Virágját hívságnak
S ördögnek nem szentelé.
Nem romlandóságnak
Élt, de Krisztusának,
Üdvességét megnyerte. 85
Ez most engemet is,
Bűnöst, nyavalyást is
Teszen kétségessé,
Isten bírósága,
Miltó igazsága 90

Szertelen félelmissé,
Ellenben irgalma,
Biztat kegyes volta,
Nem hagy lennem bűnössé.

Sokszor hozzád térvén, 95
Bűnömön törődvén,
Megersíratom keserven
Ellened esetim,
Tött cselekedetim
Mebántván gyakor helyen, 100
Megjobbulásomat,
Hála adó voltomat
Igérvén nagy szüntelen.

Finis.

4.

Pasquillus.

WINCZ, Borberek, Jára kinek lakóháza,
Véletlenül rajta törtint s ni mint jára,
Nőtten nő s öregbül nyavalyája, kára,
Kisebbül de viszont szép hírének árja.

- Pávállik az kappan, meg sem szól az bíró : 5
 Elhiszem Navai, hogy vagy rossz vers író,
 Mely miatt lőtt az is már keservén siró,
 Meghírvad ezennel, mint mezőben kóró.
- Elhittem, megszűkült abrak tarisznyádban,
 Azért így mindketten haboztok bánatban, 10
 Sarkantyúd elkopott s csak az taréjában
 Maradt kicsiny tompán, nem bizhatom abban.
- Azért nem jó kedvű s vig nyergelt paripád,
 Port rúg az szemében, fut-e teste alád?
 Várj csak még időtül de meg másnak is ád, 15
 Kinek a sok vitztül nem nőtt orrában nád.
- Sequens Mária asszony mint járál azt kérdem,
 Az mit illendőnek vélem nem földözem.
 Elődben terjesztem s éppen ki földözem,
 Szivemben mért vagyon ellened nehezem. 20
- Ma holnap, ma holnap öröme szivednek
 Megújul, de vissza; öröme szivednek
 Öregbedik kinnal elaludt lelkednek,
 Hú orvost hol találsz, nem tudom, mérgednek.
- Noha eléggéppen titkos nyavolyidrul, 25
 Nem tehettem volna terhes gondjaidrul,
 De nyújthattam volna olajt ajakimrul,
 Vigasztalásképpen mézet violámrul.
- De talám azt véled, hogy már az szentséget,
 Épen nyelhetted el az gyönyörúséget, 30
 Az édes méz által sok keserúséget
 Nem hittél lappangni romlott veszettséget.
- Prédájul vetettél engem szerencsére,
 Forgó kerekének játékul szélyére;
 Szívvel igyekeztél, látom, veszélyére 35
 Szín alatt, de Isten nem segített erre.
- Erre nézve én is mostan nyavalyádon
 Nem sokat búsulok, sőt tombolok azon,
 Ezután szép rózsát csipkén s bojtörjánon
 Nem keresek s kapok bolondul árnyékon. 40

Jó bizony az nőszés vagy az férjhez menés,
De nehéz mindennap s baj az kétszer főzés,
Az selyem szoknyához nem illik bőjtölés,
Kopplás, zsugorgás, szappanyozás, sütés.

Most volna ideje az majorkodásnak, 45
Ha nem restellenéd, az takarodásnak,
De az, ki keveset vét, aratásának
Hamar végét éri minden munkájának.

Jó, van két zselléred, az is tetü ötte, 50
De az is nem tiéd, mert nem apád vötte,
Noha most az orbánt látom felöntötte
S kevélyen homlokát ránczoson beszédte.

Veled játékomra volna matériám,
De az békén tűrő köntöst veszem reám,
Már küssebbségemre nem terjesztem krétám, 55
Egyet kérdek tülled, felelj vissza reám.

Miben hissz? reméllesz ily fuvalkodással?
Rád szánt jókért gonoszt mérs[z] ily bátorsággal?
Okát nem ismered magad bátorsággal,
Egy szóval leirom, mennyi igazsággal. 60

Orczád az minemű, azzal valamint vagy,
De ahoz az farod dajka formán nőtt s nagy,
Azzal nyomott sajtban énnekem búvni agy,
Holtodig Basáddal, nem bánom, vessz s maradj.

Fekete-bakacsin színt ábrázatodon 65
Viselsz, halovány gyászszal elegyesen azon,
Magamot csudálom, miért kapta[m] azon
Csalárd színnel főstett pattogó szamarom.

Jó lélekkel szépnek bizony nem mondhatlak,
S nimfák seregében bizony nem adhatlak, 70
Isten ostorának de tapasztaltalak
Rajtam s másom, kiért jókkal nem áldhatlak.

Jancsó s Tini megholt, kiken szemed kapott,
Azok közül már fenn látod csak Donátot,
Ki grammatikából helyesen olvasott, 75
Hogy pusztá piacra meg nem házasodott.

Nem sok respektusa volt ajándékidra,
 Noha még viselte, adtad lódingodra,
 Azt jól cselekedte, hogy ajándékidra
 Szinnel hajlott s laptát nyújtott játékodra. 80

Mikola Kamutit immár eljegyzette,
 Horvát is jutalmát érdem felett nyerte,
 A csalárd reménység nem kedvez felette,
 Neked is úgy látom, szerencséd fedezte.

Vinczrül ki nem telik, hogy Sigmondhoz bizzon 85
 S ennek javaival érdemesen hozzon,
 Az rossz persuvaszto akár mint hordozzon
 S mind holtig ámbátor fejedem szakasszon.

Rövidség okáért most többet nem szólok,
 Félek, hogy mert attól gyalázatot vallok, 90
 Felvött szándékomtul inkább hátrébb állok,
 Így tudom, semmiben hátrébb nem maradok,

Tükéletlen szivet szín alatt hordoztál,
 Kivüllem mert mást is kebledben tartottál,
 Csalárd mesterséggel csak szóval hordoztál, 95
 Sok képen egy naprul másra halasztottál.

Maga jól tudhatod, utánad nem jártam,
 Sőt elrejtett kincsem szivembe bezártam,
 Tölled bizony soha jóvaidd nem vártam,
 Szű ohajtásodat meg nem tapasztaltam. 100

Tovább nem akarom immár terjeszteni
 Rollad verseimet s elmém emészteni,
 Ezentül téged is gonddal emészteni,
 Szivemből de immár kivágni s veszteni.

Ez paraszt versemről nem bánom itilj meg, 105
 Méltán cselekeszel, mert hamar lött, félszeg,
 Siettem, mert közöl volt az déli meleg
 S tülem távozott volt borral teli serleg.

Ezzel menedéket most szabadságodra
 Adok s verseimet bezárlom láttodra, 110
 Istentül s én tüllem menj bátron utadra,
 Ha sokáig élsz is, nem leszesz káradra.

Finis.

5.

Alia.

- KINOM-** s nyavalyámban,
Halált hozó búmban
Egyedül hű orvosom;
Súlyos próbáimban,
Sok háborúimban 5
Vig, vidámitó sólymom;
Távol szép virágom . . .
Keserven siratom,
Érkezik mert romlásom.
- Az** üdőtül fogva, 10
Miólta nem látta
Szemem szép személyedet,
Nem tudom, ha élsz-e —
Vagy halni készülsz-e?
Hogy nem hallok híredet, 15
Hidd, bizonynyal bánom,
Hogy meg nem tudhatom
Titkos lakóhelyedet.
- Talám** az rút halál,
Ki egyaránt kaszál 20
Szegényt, boldog, gazdagot,
Reám adván gyászát,
Elvágta fonálát
Élteknek s meghirvasztott :
Számlált táborában, 25
Időd jobb korában
Élned tovább nem hagyott.
- Az** mit sokszor sirván,
Előtted zokogván,
Megmondtam, hogy hivednek 30
Hozzad hűségében,
Kötelességében
Ne kételkedjél ennek :
Most is azont tartom
S meg is bizonyítom 35
Fájdalmával szívemnek.
- Nem** késnék, sietnék,
Ha elrepülhetnék,
Szárnyamon ráró módra,
Ott csak megnyugodnám, 40
Füstöt hol láthatnám
Házadnak s lábaidra
Örömmel borulván,
Mint Argirus, sirván,
Szeretője ágyára. 45
- Adj** választ ezekről
S tudósíts éltedről,
Mikor s holott létedről.
El ne felejtkezzél
S mint én, emlékezzél 50
Rólam, igaz hivedről.
Nem vehetsz eszedben,
Nézd meg bár tükörben
Szinmutatást képértül.

Kivánván személyed 55

Látni, szép szerelmed

Igy kesereg addig,

Miglen nem láthatja,

Tested nem apollja.

Ha halad sok ideig 60

Meg kell halni kínban,

De te kívánt jókban

Élj, akarom, sokáig.

Finis.

6.

Sirván búcsuzik.

- H**OSSZU siralomra vezető köteled,
Véletlen érkezik foglaló leveled,
Melylyel engem kínzó sebemet neveled,
Noha nem rosz végre miveled, azt véled.
- O**kkal nem annyira győzsz meg, mint szép szóddal, 5
Válthatatlan képen hozzád csatló jókkal,
Kikkel megemésztesz, mint mérges kigyókkal,
Halálban kerithetsz egy s kétszeri csókkal.
- S**ebes héja miként felkapott prédáját
Körme közti fogja s úgy szaggatja kosztját, 10
Igy szerelmed engem, most nyert martalékját,
Megöl s elevenít lánczolatott rabját.
- Z**állagul kezemet kezedben szoritád,
Homálylyal szememet feketén boritád,
Egy szeretetteddel úgy megzabolázád, 15
Fenjáró elmémet szárnyárul lekapád.
- U**gy legyen ámbátor, neked mikint tetszik,
Mert kedvem is tülled nem idegenkedik,
Másokra már nem vágy, nem is serénykedik,
Véled elégedett, benned bátran nyugszik. 20
- M**arinkám, szép rózsám, kedves majoránám,
Veled ha élhetnék, magam halni hagynám,
Kertemben plántált s nőtt lilium szálacsám,
Illattal éltető, zöldellő cziprusfám.
- A**z te vig kedvedet, kit hozzám mutattál, 25
Hűséges jó voltod életemig fennáll,
Nem elfelejthető s naponként nem hogy száll,
De még szívemben is felmetszettem s úgy áll.
- R**óllad feledékeny, mint látsz, hidd, nem leszek,
Emlékezetedre egy nótát felveszek, 30
Kobzomon pengetvén, áldozatot teszek,
Vénusnak ajakim énekleni készek.

Isten legyen hozzád s áldjon hűségédért,
Csak eddig is velem közlött jóvaidért,
Kit reménytelenül miveltél kedvemért,
Kit én szegény fejem nem is érdemlem s a[zért] 40

Áldást de életedben bőven rád terjedni
Nem kívánok, de sőt azokkal tisztelni,
Hozzád hű voltomért, ha el akarsz hagyni,
Avagy megutálván, kínra másnak adni:

Nyiljék meg előtted szívemnek tárháza, 45
Belőlle szép vérit reád harmatozza;
Elégedjél vele, nincs több kéncses háza,
Ha tetszik, kedvednek azt is feláldozza.

Adj választ, édesem, ez keserves szűnek,
Mert szép személyedért meghervadott fűnek. 50
Hidd, én is jóvallom, de jól meglásd kinek,
Ne is felejtkezzél ezen kegyesednek.

Két kezemmel neked irt ez levelemben
Neved terjesztettem, olvasd versfejekben.
Te se felejts engem, ne higgy szerencsében, 55
Élj sokáig, végre kívánom ez testben.

Finis.

7.

Más.

Nótája: Ámbátor úgy legyen.

Okát bánatimnak ha kérded, Minerva,
Megfelelek, szívem mert méreggel rakva.

Sok keserűséget szívemre az ont, fűz,
Hogy szerelmes rózsám meghervadott s nem szűz.

Reá hát szavamat ez aránt fordítom, 5
Mély buja álmából serkentem, nódítom,

Mondván: szép szerelmem, miért hogy rabodat
Ennyire kínozod s üzöd haragodat?

De rád nem vehetek, mert magam vétettem,
Szántszándékkal sok jajt éltémre emeltem, 10

Szunnyadozással mert üdömet töltöttem,
Ki miatt rózsámtul jaj mely messze estem!

De meglévén immár, rolla mit tehetek?
Piros orcájáruul csókot sem vehetek.

Oh gonosz szerencse, nem fizetsz érdemre, 15
Megtanittad volna ez kegyest mert erre.

Látom, megfogatt kegyesem világtul,
Nem is fényeskedik virágzó villámtul,

Mely miatt történt légyen énekem, mondhatom, 20
Sem méltó okait meg nem számlálhatom.

Mindenestül mért vagy csak tűrő
Nem hamar hervadó, mint zöldellő

Vénus szép kertiben plántált rozmarinka,
Nem Katalin, Borka, de Hosszú Marinka.

Hosszú s nagy jószággal de termettel kegyes, 25
Gyengén rengő szókkal s kívánt jókkal te[rhe]s.

Megaviséléssel s tekintettel kegyes,
Nem felfuvalkodott vagy negédes, tes[tes].

De távul, mi hasznom, ha csak így kinló[dom], 30
Gerjedezésemben törődöm s fájlódom.

Az irigy szerencse tőled fosztott, lá[tom],
Keserűségemre másnak adott, bá[nom].

Vég menedéket hát most adok, szerelmem,
Szabad életedre gyógyítom szerelmem.

[A na]gy I[ste]n azért kívántod sok jókkal, 35
[Tart]son meg nagy Isten élethozó jókkal.

. ig bőven szerencsédde,
. mintsem ilyenekkel.

Erdélyi Pál.

Adalékok

a Régi Magyar Könyvtárhoz.

Harmadik közlemény.

51.*

Lyon. 1586.

Calepinus, Ambrosius. AMBROSII | CALEPINI | DICTIONARI-
VM | DECEM LIN- | GVARVR, | Nuper hac postrema editione quanta
maxima fide ac diligentia fieri potuit, | accuratè emendatum, multique
partibus cumulatam, & ali- | quot milibus vocabulorum locupletatum. |
UBI LATINIS DICTIONIBVS HEBRÆÆ | *Gracæ, Gallicæ,*
Italicæ, Germanicæ, & Hispanicæ, itemque nunc primò & | Polonicæ,
Vngaricæ, atque Anglicæ adiectæ sunt. | Accesserunt infignes loquendi
modi, lectiores etymologiæ, opposita, translationes, | adagia ex optimis
quibusque auctoribus decerpta. | *Huc, præter alia, accedunt certæ*
syllabarum quantitatis notæ, singulis vocibus inscriptæ: magna silua
nominum, | tum appellatiuorum, tum propriorum: vt virorum, mulierum,
sectarum, populorum, deorum, fide- | rum, ventorum, vrbium, marium,
fluuiorum, montium & reliquorum: vt sunt vici, | promontoria, stagna
paludes, &c. Ita vt hæc editio omnibus Thesauris | & Dictionarijs,
quæ hactenus collecta sunt, incredibili & | rerum & verborum numero
sit locupletior. | [Nyomdászjelvény.]

LVGDVNI, | M. D. LXXXVI. | CVM PRIVILEGIO REGIS. |
2° A—Ccccs = 1153 l. Elöl: czlap, Typographus candido lectori,
Extrait du Privilegie du Roy 2 sztan lev.

Ismeretes kiadásai, melyekben a magyar is szerepel: 1. Lyon. 1585. (Magyar
Könyvszemle. 1885. 60—61. l.) 2. Lyon. 1586. 3. Lyon. 1588. (M. Könyvszemle. 1888.
331. l. 4. Basel. 1590. (RMK. I. 231.) 5. H. n. (Genf) 1594. (RMK. I. 277.) 6. Basel.
1598. (RMK. I. 300.) 7. Basel. 1605. (RMK. I. 395.) 8. Basel. 1616. (M. Könyvszemle.
1883. 271. l.) 9. Basel. 1627. (M. Könyvszemle. 1880. 297—298. l.)

Kolozsvári egyetem.

* Az aláhuzott sorok vörös nyomással.

52.

H. év n. [Kolozsvár. XVI. sz.]

Históriás ének töredéke.

O ti kerebtyenec, lftenhez mar kialczunc,
Mind addig zörgessunc mig meg nē halgattatuc

* Az 1—50 számú adalékok az Erdélyi Múzeum mult évi folyamában jelentek meg.

V fogadafához erős hittel folyamyunc.

Nam Daniel által meg igrte minekunc,
Ezechiel által nyiluan mondta minekunc,
Török veszedelmet nyiluan igrte nekunc.

Hatalmas Vriften ki pogant támaztottad,
Az mi bűneinkert űket ranc boczattotad,
Ez vilagon oltorod lenne paranczoltad.

Ves veget Vr lften immar büntetefednec,
Fordicz haragodat mar az pogan nemzetre,
Had ifmerienec meg teged veszedelmekre.

Kereftyenfeg közze adgy immar eggyeffeget,
Bator bűuet, erőt, adgy io feiedelmeket,
Az poganfag ellen adgy immar győzedelmet.

Nem kérunc mi mostã túled oly boldogfagot,
Minden nyomorufag nélkül valo orfagot,
Mas vilagon tudgyuc talalunc oly orfagot.

Vilag vegezetig tudgyunc hogy ez így leßen,
Soc nyomorufagunc űldözéfűnc hogy leßen,
De Töröknek h[. . .]ük el vesese hogy leßen.

Az mit meg igrtel kerunc hogy be tellyeficz,
Gognac es Magognac veszedelmet tellyeficz,
Te válabtöttidnak babadulafat indicz.

Hogy edes hazank meheffen [.]
[.]
[.]

Az ki ez verfeket most így őbue rende-
le,
Hogy hazaiat birya pogan, buful biueben,
Kiuan lftentűl valaha menni földében.

Neuet vers feiekben nem akara foglalni,
Mert nagyob dolgokban akarta ielenteni
Mostani időben kellett így el titkolni.

Ezer őfbaz es kilenczuen hét eftendőben,
Mikor az Törökrűl gondolkodnec buaban,
Egy pufta Claftromban Szekelyec varafaban,

FINIS.

(Szöveget záró dísz a Báthory-család fametszetű czimere.)

⁴⁰ Egy levélnyi töredéke, melynek aljából 2 sor hiányzik az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.

53.

Hága. 1620.

ARTICVLEN | *Vande Confederatie der Hongarische Bohemische*
ende gheincor ≠ | *poreerde Provintien.* | [Fametszet.]

IN's GRAVEN-HAGHE, | By Hillebrant Iacobffz, Ordinaris ende |
Ghefwooren Drucker vande Ho. Mo. Heeren | Staten Generael. Anno 1620. |
4° A—B₃ = 7 sztlan lev.
Erdélyi Nemzeti Múzeum.

54.

(Gyulafejevárv. 1629.)

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM | *natio-*
num Regni Transylvaniæ, & partium Hungariæ eidem annexarum |
in Generalibus eorum Comitÿs, in Civitate Alba-Iulia, ad diem octa-
vum | *Mensis Aprilis. Anni Domini 1629. indictis celebratis conclusi.* |
S. I. a. typ. 2° A₁₋₄ = 4 sztlan lev.

Datum in præscripta Civitate nostra Alba Iulia, die vigefi- | ma
quarta Mensis Aprilis. Anno Domini Millefimo | Sexcentesimo vigesimo
Nono. |

A Magyar Könyvszemle 1897. évf. 52. lapján leírt kiadástól eltér, a mennyiben
a Haller György és Szombathelyi Márton hítlenségi megbélyegeztetéséről szóló arti-
culus hiányzik belőle.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

55.

Várad. 1641.

Anti-hodego-graphos, | in quo discutitur, | An Apostolicè factum, |
quòd Cardinalis P. ple- | beos Sacerdotes ab uxo- | ribus sequestrâ- | rit.
| Hebr. 13. | *Honorabile est conjugium inter quof- | vis & thorus im-*
maculatus. | *Notatus* | Anno salutis reparatæ 1640. |

VARADIN[[]], | Apud ABRAHAMUM KER[TESZ] | *M. DC.*
XXXXI. | 12° A—D₅ = 40 lap. Elől czlap és Præloquium | Ad |
PLEBEOS SACER- | DOTES. | 3 sztlan lev.

Könyvtáblából kiáztatott példa, melyből a C₁, C₆, D₁ levelek hiányzanak. A
C₂, C₅, D₂, D₅ leveleknek felső része, s az A₂, A₅, B₂, B₅ levelek közepéből 4—6
sor hiányzik.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

56.

(Kolozsvár. 1646.)

VARAS VEGEZESI. M. DC. XXXXVI. II. JAN. | Mellyeket min-
den ez várofnak lakofa, ha nem maga jo indulattyából, az megh irt
pœnák alat, meg tartani köteles, | lftennek tizteffegére. | LATVAN AZ
VR ISTENNEK BÜNTETŐ ES RAYTVNK | LANGOLO SŐT VGYAN
EMESZTÓ TŰZÉT ES OSTORÁT, HOGY SE HEGYEINKNEK SE

MEZEINK- | nek ugy áldáfa nintfen, ménnáját el vötte, annak felette az fegyver fzegény hazánkban mind télben nyárban fen forogh, és az | dógis nem tsak marháinkat, hanem magunkat is eméftz, fogyat, Ezeket hízfzük, hogy az köztünk uralkodo és meg nem fzü- | nó, ISTEN ellen valo büneink méltán hófták reánk. Tetzet azért, tíftünk szerént mindeneket jo DISCIPLINA és vigyá- | zás alá vegünk. Vegéftünk annak okáért illyen módot, mind az Czéhefek s — mind Calandofok és mind az iffiúfagnak ce- | remoniájoknak peragaláfaban meg tartani. Kit ha valamely Czéh avagy Calandos meg nem tartana, minden enge- delemnél- | kül az az Czéh s — Calandos 25. forintal immediate és irremifsibilitér meg büntetteffék; ha penig privata perfona: fzemély | válogatáfnélkül tíz forintal mulcaltaffék. |

Egyleveles nyomtatvány, keretbe foglalva. Nagysága 31·9×36·5. A pontok (7) hasábosan szedve. Teljes szövege, mint művelődéstörténeti adalék Kolozsvár törté- netéhez, közölve az *Erdélyi Múzeum* XVII. köt. 424—425. l.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

57.

Franekera. 1652.

Bátai, Georgius. *DE | Divinitate Jesu Christi. | Disputatio I. Præliminaris:* | Respondente GEORGIO BATHAI, Ungaro. |

[*Franekerae*, Typis Idzardi Balck, 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „*Anti-Smalcius*“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 6—13. lapjain **A3b—B3** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

58.

Franekera. 1652.

Bökényi, Johannes Philippus. [*Compendiolum Socinianismi refutatum.*] CAPUT. IX. | *De Ecclesia, Ministeriò, Synodis ac Disciplinâ.* | [Editio secunda, auctior et emendatior.] [*Resp. Iohannes Philippus Bokenyi.*]¹⁾

[*Franekerae*, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „*Compendiolum Socinianismi*“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 156—162. lapjain **V2b—Y** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: *Franekera*. 1651. (*Erdélyi Múzeum*, Új foly. I. 40—41. l.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ *4a lapon.

59.

Franekera. 1652.

Hentes, Michael. [*Compendiolum Socinianismi Refutatum.*] CAPUT. V. | *De Veteri & Novo Fædere; sive de Lege | & Euangelio.* | *Docent,*

*Vetus & Novum Testamentum seu Fœdus differre; | I. Promiffis. II. Præceptis. | ~ [Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. Michael Hentes Debrecinus.]*¹⁾

[Franekeerae, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 78—99. lapjain **K3b—N2** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadásai: Franekeera. 1651. (RMK. III. 1767.) ~ U. o. 1651. (Erdélyi Múzeum. Új foly. I. 41 l.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ A * 4a lapon.

60.

Franekeera. 1652.

Igaz, Colomannus. *Compendiolum | SOCINIANISMI | REFUTATUM. | CAPUT I. | De Deo; & Iesu Christo; deque | Spiritu Sancto. | [Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. Colomannus Igaz Nobilis Claudiopolitanus.]*¹⁾

[Franekeerae, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 35—56 lapjain **E2—G4b** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franekeera. 1651. (Erdélyi Múzeum. Új folyam. I. 41. l.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ A * 4a lapon.

61.

Franekeera. 1652.

Kereszturi, Andreas B. [Compendiolum Socinianismi refutatum.] CAPUT. VIII. | *De Resurrectione Mortuorum: & Statu | Animarum: deque futuro sæculo. | [Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. Andreas B. Kereszturi.]*¹⁾

[Franekeerae, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg**, Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 128—156. lapjain **Q4b—V2b** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franekeera. 1651. (Erdélyi Múzeum. Új foly. I. 41. l.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ A * 4a lapon.

62.

Franekeera. 1652.

Margithay, Nicolaus. Disputatio XVII. | *Ad Caput V. De Christi*

præceptis quæ Legem perfecerunt. | *Respondente* | NICOLAO MARGITHAY Ungaro. |

[*Franekerae*, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburg Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 126—131. lapjain Q_{3b}—R₂ ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

63.

Franekera. 1652.

Panyithi, Michael. [*De Prædestinatione Iesu Christi.*] Disputatio V. | *Respondente* | MICHAELE PANYITHI, Ungaro. |

[*Franekerae*, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburg Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 35—41. lapjain E₂—F ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

64.

Franekera. 1652.

Patt, Mathias. Disputatio XXIV. | *Ad Caput VIII. De Promisso Spiritus Sancti.* | *Respondente* | MATTHIA PATT, Urmeni-Ungaro. |

[*Franekerae*, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburg Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 184—190. lapjain Z_{4b}—A₃ ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

65.

Franekera. 1652.

Pécsváradi, Michael B. [*De Christi præceptis, quæ Legem perfecerunt.*] Disputatio XVIII. | *Ad Caput V.* | *Respondente* | MICHAELE B. PETS-VARADI, Ungaro. |

[*Franekerae*, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburg Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 131—137. lapjain R₂—S ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

66.

Franekera. 1652.

Peery, Stephanus. Disputatio XX. | *Ad caput VI. De Præceptis Christi singularibus.* | *Respondente* | STEPHANO PEERY, Ungaro. |

[Franekeræ, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 147—152. lapjain T₂—T_{4b} ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

67.

Franequera. 1652.

Simon, Michael Váralyai. [Compendiolum Socinianismi refutatum.]

CAPUT. II. | *De Statu primi hominis ante lapsum.* |

CAPUT. III. | *De Lapsu hominis; & Peccato Originis.* | ¹

CAPUT. IV. | *De Libero Arbitrio & Gratia.* | ²

[Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. *Michael Simon Varalliyai.*] ³

[Franekeræ, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 57—78. lapjain H—K_{3b} ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franequera. 1651. (*Erdélyi Múzeum.* Új foly. I. 42. I.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A 62. lapon. ² A 65. lapon. ³ A *4a lapon.

68.

Franequera. 1652.

Szokolai, Stephanus. Disputatio XIX. | *Ad caput VI. De Præceptis Christi singularibus.* | *Respondente* | STEPHANO á SZOKOLJAI, Ungaro. |

[Franekeræ, Typis Idzardi Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Anti-Smalcius“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 141—146. lapjain S₃—T ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

69.

Franequera. 1652.

Tályai, Michael B. [Compendiolum Socinianismi refutatum.] CAPUT. VI. | *De Prædestinatione Electione & Vocatione.* | [Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. *Michael B. Thalyai.*] ¹

[Franekeræ, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 99—113. lapjain N₂—P ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franequera. 1651. (*Erdélyi Múzeum.* Új foly. I. 42. I.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A *4a lapon.

70.

Franekera. 1652.

Tiszabecsi, Gáspár P. [Compendiolum Socinianismi refutatum.]
CAPUT VII. | *De Justificatione per Fidem in Christum*; | *deque Pœnitentia.* | [Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. *Caspar P. Tifza-Betfinus.*] ¹⁾

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 114—127. lapjain **P_b—O₄** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franekera. 1651. (*Erdélyi Múzeum. Új foly. I. 42. I.*)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ A *4a lapon.

71.

Franekera. 1652.

Vizkeleti, Daniel P. [Compendiolum Socinianismi refutatum.]
CAPUT X. | *De Baptismo & Cœna Domini.* | ¹⁾

CAPUT XI. | *De Magistratu, Judiciis, Juramentis & Bellis.* | ²⁾

[Editio secunda, auctior et emendatior.] [Resp. *Daniel P. Vizkeleti.*] ³⁾

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg**, Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményének 170—190. lapjain **Y_b—Aa_{3b}** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Franekera. 1651. (*Erdélyi Múzeum. Új foly. I. 42. I.*)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹⁾ Az **Y_b** lapon. ²⁾ A **Z_{4a}** lapon. ³⁾ A *4a lapon.

72.

Genf. 1652.

Belényesi, Joannes H. DISPVTATIO | DE | *STATV EXINANTIONIS* | *Christi.* | [Resp. *Joanne H. Belinyefio.*] ¹⁾

[Genevae, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I, 272—276. lapjain **II_{4b}—mm_{2b}** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XL.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — Kolozsvári ref. kollégium.

A qq^{4b} lapon.

Köblös Zoltán.

Bod Péter levelei.

Második közlemény.

15.

Teleki László grófnak.

Magyarigen, 1750 augusztus 5.

Én is irtam volt ezelőtt jó idővel, azután N. Dantzkai uram is egy íróleákságra magát örömet adni akaró ifju iránt ; de az Levelek mennek-e még vagy nem, bizonytalan. Ezt már bizonyosabnak remélvén, ujonnan arra kérem Ngodat, hogy ha leszen is, ha nem is szüksége reá Ngodnak, postán tudósítsa Ngod akár Dantzkai uramat, akár engemet. Már jó ideje, hogy Dantzkai uramnál tölti az időt, kivétőt nem observalt még eddig benne. Pápai fi, Magyarországról való.

Nints mit irjak Ngodnak. Tzelnáról most nem hallottam valamit, mitől fogva Ngodnak irtam volt. Itt már a borok ára hágott; vedrét ő sustákon adják a jótskának.

Mgs Grófné Asszonyinak alázatos szolgálatomat ajálván, Istentől lelki és testi áldást kívánok ő Ngának. Istennek ajálván Ngodat kedveseivel együtt és maradok Ngodnak

alázatos kész szolgálja
Bod Péter.

M.-Igen 5. Aug. 1750.

16.

Teleki László grófnak.

Sorostély, 1750 november 13.

Már régen, hogy Ngodtól sem levelet nem vettem, sem pedig Ngodnak nem küldöttem, sem alkalmatosság, sem írásra való ollyas matéria magát elő nem adván. Mostan pedig az én áldott Patronám¹ mellett töltvén valami kevés napokat, innen kívánom Ngodat megkeresni tsekély írásom által, mely kívánom, hogy Ngodat Mgs Grofné Asszonyommal

¹ Gróf Bethlen Kata.

együtt s Házában lévő kedveseivel találja jó egészségben* s szerentsés állapotban.

Méltóságos Pátrona Asszonyomtól tudósítást vévén 5 9bris mind cura alatt lételéről Szebenben s mind pedig alkalmatosságot az ő Ngához való jövetelre, 6 9bris azaz Pénteken reggel megindultam Károlyvár-felé; azon napon mind az Ompolyon¹ való által jövetellel bajlódtam; annyira kiáradott volt, hogy Sárdtól fogva Kis Faludig² a réteken s törökbúza földeken mind vízben jöttem. Rétsai uram per omnia sancta obtestalt, hogy belé ne mennek, de csak elkalauzoltattam magamat, azt gondolván, hogy ha az Ompolyon által kelhetek, a Maroson Hajóval könnyű leszen által költözni. Később Károlyvárra érkezvén, az Hajóhoz közel sem mehett az víz kiütése miatt. Meg háltam Károlyvárt jó remenség alatt, hogy másodnapon a Portusnál által kerülök tsak eljövök Sorostélyra. Le is mentem jó reggel a Portusra; de ott olyan rettenetes szél volt, hogy senki a még ott voltam reá magát nem mérte venni az általmenetelre, ki is ütött volt a Maros egész Váradjáig. Onnan vissza indultam az Ekklesiámba, hogy a Vasárnap pap nélkül ne légyen; nagy bajjal Szombatom visszamentem, már az Ompoly apadni kezdett volt. Vasárnap hon voltam, de embert küldtem Béha-felé Gáldtőre³, hogy meglássa a Maros állapotját; de annyira kijött volt, hogy az udvarig az a térség mind egy víz volt, Gáldtőhöz sem accedálhatott az ember sem.

Nyugodalmason elmémben nem lévén a Mgs Asszony nyavalyája iránt, Hétfőn ismét elindultam a Portus-felé; de annyira megnöve találtam a Marost, hogy a Portusig is nagy bajjal lehetett menni, a töltések tetején néhol majd hasig ért a víz a lónak, ugy ment által nagy sebeséggel. Hajón ugyan csak a Portuson jártanak, de nagy félelemmel, mert a víz olly nagy volt, hogy a Tsürökbe is némelyekbe be ment, Vintz-felé⁴ pedig azok a rétek és Törökbúza földek soholt nem látszattnak. Tsüged,⁵ mely Károlyvár iránt vagyon, a Maros közepére esett; nem is hiszem, hogy ott még ember-kár is nem esett volna, tsak még addig nem accedálhattak hozzá. Én is ott a Portuson Hétfőn estvefelé jöttem által; az vámos eléggé disvadeálta, de másokkal együtt szerencsésen Isten általhozott s Kedden aztán ugy jöttem Sorostélyra Mgs Grófné Asszonyomhoz.

Tzelnán jártam 3^a 9-bris. Az Úr ő Exciája egészséges: azon napon fogatott a szüretéshez, melly az idén igen kevés fog lenni; azelőtt való étszaka mit tsinált Nikolával, az Udvari Biróval, nem tudták mondani sem Praeceptor, sem pediglen Miskoltzi uram, de az nyavalyás elszökött, nem találtatott sehol, az úrnak nagy confusiojára, mert ő tudta a szüret körül való dolgokat legjobban.

Sorostélyon találtam a Pintzetokot üvegekkel teli; már nem tudom,

¹ Az erdélyi Érczhegységből Alsó-Fehér-megyében eredő kis folyó, mely Gyulafehérvár mellett ömlik a Marosba.

² Kisfalud Alsó-Fehér-megye alvinczi járásában, az Ompoly közelében, Gyulafehérvár szomszédságában fekvő falu.

³ Gáldtő Alsó-Fehér-megye magyarigeni járásában, a Maros völgyében a jobbparton fekvő község.

⁴ Alvincz Alsó-Fehér-megyében, a Maros balpartján fekvő nagyközség. A hasonló nevű járás székhelye.

⁵ Csüged Alsó-Fehér-megye alvinczi járásában a Maros balpartján, a völgyben, Gyulafehérvárral majdnem átellenben fekvő község.

Ngodnak köszönyem-e vagy Mgs Grófné Asszonyak, mivel mindkét részre orozátlankodtam iránta; azért mindketten Ngodnak ebbéli gratiájokat köszönöm s ha miben Isten alkalmatossá téssen, megszoigálni s hálálni igyekszem. Az üvegek árrokat előre kellett volna letennem, ha tudtam volna mennyit, de talán nem leszen késő ezután is, módóm lévén benne.

Dantzkaí Uram Ngod October elein ő kglméhez irt levelét vette Novemberben szüretének szinte végzésén; de ugy gondolom, hogy ennek vétele előtt is emlékezetben volt Ngod.

Mgs Grófné Asszonyomnak alázatos szozgálatomat ajánlom, minden jóknak szives kívánásokkal egyetemben.

A kegyelmes Isten oltalmába ajálván Ngodat kedveseivel együtt, maradok Ngodnak

alázatos kész szozgája:

Bod Péter.

Sorostélyon 13 9bris. 1750.

17.

Teleki László grófnak.

Mújfalú, 1751 június 6.

A mint Ngodat szives indulattal szeretem, ugy várom vala azt az időt is, az mellyben Ngodat testi szemeimmel is láthatnám; de ha Istennek tetszett igazgatni ekképen a dolgokat, arról nem teheték. Ő felsége igazgassa a Ngod útját s a feltett célra Szent Angyalit elbotsátván, vezérelje Ngodat szerentsésen s engedje énnekem is látnom annak idejében örvendetes állapotban.

Ha a Mgs Urfi Tzelnára elfordulhatna, ugy itélek, hogy jó volna; én magam örömet felkisérném Dantzkaí urammal együtt. Hanem magamnak Hétfőn Esperest Urammal a Zalatnai és AbrudBányai Ekklesiákban leszen fordulásom, Péntek tályáig ott leszek, az után Házamnál leszek kevés ideig, de a Generalis Synodusra igyekezem elmenni, ha valami akadályom nem leszen; tsak az Experiántiáért s ismét ha Tractusok Matrixaiból valami akadna kezemre tzéломra való.

Nem tudom mit irjak Ngodnak hozzám mutatott Gratiájáért, mert arra érdemes nem vagyok; háládatosságomat miben mutassam, magamnál nem talállok. Én aranynál, ezüstnél Ngodnak hozzám való leereszkedését többre betsülöm, mellyért az Isten Ngodat áldja meg. A miben tetszett Ngodnak az én erőtelenségemet erősíteni, ha az én Istenem útat mutat reá, idővel fogom fordítani az én Istenem dítsőségére s felebarátim, lelki atyámfiaí épületekre. Köszönöm ebbéli gratiáját Ngodnak hálaadó szízzel.

Méltóságos Grófné Asszonyomat köszöntöm alázatossággal minden jóknak kívánásokkal s Ngod Kedveseit, kikben Isten örvendeztesse meg Ngdot. Én magamat az én szelid Feleségemmel¹ együtt ajánlom Ngdot

¹ Második neje Söveges Bányai Zsuzsánna, kivel egybekelt 1751 márczius 9.

Gratiájokba ez után is. Ngodat pedig kedveseivel együtt az Isten kegyelmes gondviselésére és maradok míg élek Ngodnak

alázatos kész szolgálja:

Bod Péter.

M. Újfaluban 6 Juni 1751.

A levél hátán: Tzelnán kívül az Ur ő Exciája betegségének sok hire vagyon; de a lába fájdmán kívül nints semmi baja; az ünnepekben ott voltam s ditsekedik ő Exiája azzal, hogy a lábán kívül egyéb testében olyan ereje vagyon, hogy a francziával is mindjárt szembe lőne.

Szathmári uram predikálta Intzédi uram felett a Jákób szavaibói I. Mos. XLIX. 23. 24.

18.

Létzfalvi Orbán Péternek.

Magyarigen, 1752. április 29.

Igaz, hogy emlékezem a Hoffmánn uram Lexicon-járól, mely 4 nagy foliánsban vagyon, belgyiumi editio, jó papirosra, szép fehér *Ribbe-Bánd* (a mint hívják) a kötése — fehér pergamen tarkos kötésben, az az editio, a melynél tudtomra a világon még ejusdem Lexici jobb nincsen. Én egyik tomosát forгатám csak meg, láttam a többit is, de semmit benne hiányosságot, vagy kivetőt nem láttam. Emlékezem én erről az estve, de azután egy kevéssé meg is bántam, nehogy vagy ő Exja, vagy kié most annak kedvetlenségében essem. Nevét, ha ki nem irom, ne nehezteljen meg ő Exja, mert cselekszem azért, hogy ha revocálni találna nekem mondott szavát, ne neheztelhesen meg reá. A dolog pedig így volt: nem sokkal ezelőtt azon embernél lévén én, említém, hogy ő Exja a Hoffmánn munkáit akarná megszerezni, mód lévén reá. Erre azt mondá, én nem régen meghozattam magamnak; adjon ő Exja 12 aranyat s én odaengedem, melyre mondék, ne revokálja Kgd szavát, mert én nem mondom, hogy ő Exja meg nem adja, a mint szereti szerezni a könyvet s nevezetesen feltette a czélt ezen könyvre. Ez szómra látaték egy kissé tántorogni s mondá is, hogy hadjam el, ne jelentsem meg ő Exjának. De én megtalálám jelenteni az estve. Már, ha ő Exja ezen *specificált* ára iránt magát declarálja, én levelem által, módom az elküldésében mihelyt esik bizonyosan megtudom; vagy, ha az árát elküldjük, úgy eshetik, hogy egyszerűs mind el is hozzák, ha valahogy meg nem másolja a kinél vagyon. Az olyan editio mint az enyim ordinárie Belgyiomban 20 forinton jár, de a lehozása bizony többbe kerül tiznél; azt a jobbik editiot a társam Belgyiomban auction vette vala meg 32-dfél forinton; Bétsből, nem gondolom, hogy 40 német forinton kívül lehessen hozatni ott helyben, azonkívül a haza hozatás, sok ideig való érette solicituskodás etc. Már lássa ő Exja az ára iránt miképen determinálja magát, engem tudósítván én irok utána, nem mesze lévén ide.

Istentől jót kívánok ő Exjának, dominus vero noster theologus Samuel ne intermitte pro me intercedere apud excellentissimum ne absque ő *darabutza török buza föld* és vetés maneam.

Istennek ajánlom kgdt tanítványával együtt és maradok

kgd jóakaró szolgálja
Bod Péter.

M. Igenben 29 Apl. — 52.

19.

Léczfalvi Orbán Péternek.

Kelet nélkül.

[1752. ápr. 29. után.]

A Hofmánok titulosokat egészen leíratván felküldöttem. Azokról úgy kell gondolkodni, hogy kiadta Hofmán amint elintézték volt két tomusban, de ennek utána *continualta* s azt is kiadta két tomusban Basileaban s ez az editio vagyon nékem, amely 1677-ben és 1688-ban jött Ki. De ha ő Exja meg akarja hozatni, ne ezt az editiot, hanem a lejdait hozassa meg, a mind szebb s jobb a papirosa is: arra pedig semmit egyebet nem kell írni, akinek committal ő Exja, hanem csak ezt, amit szoktak. *Joh. Jac. Hofmanni Lexicon Universale. IV. Tomis in folio. Edit. Lugduni Bata-vorum, an. 1698. 1699.* Én az ilyenben örömet tselekszem az ő Exja parantsolatját.

Köszönöm az ő Exja gratiáját, hogy a copulatioban valami akadályt nem tett; mert a baj mind az én nyakamban esett volna. A szolgálát jutalma, amint látom, Éva anyánknak leszen a szökött szolgálk fizetések szerint.

Istennek ajánlom kgdt és vagyok

kgd jóakaró szolgálja
Bod Péter.

Kelemen Lajos.

IRODALOM.

Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely törvényhatósági joggal felruházott és szabad kir. város közgazdasági leírása. Irta **Barabás Endre.** Kapható a szerzőnél Kolozsvárt, Atilla-utca.

A Magyar Közgazdasági Társaság, a M. Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának hozzájárulásával, adta ki Barabás Endre monografiáját. Az író nemcsak a nemzetiségi kérdés avatott ismerője, hanem gazdasági életünknek is éles szemű megfigyelője. Az erdélyrészi viszonyok megértése és e kötet ismertetése követeli, hogy tartalmának rövid vázlatát adva, Erdély közgazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyait ebben az egy munkában bővebb figyelemre méltassuk, mert a nélkül e monografiában megkezdett munkát nagyobb eredménnyel nem folytathatjuk.

Maros-Torda vármegye az 1876 évi XXXIII. t-cz. alapján a régi Torda vármegye 4 felső járásából, Naszódvidék 2 és Kolozsmegye 5 községének összekapcsolásából keletkezett. Területe 4324'03 km². Történelme a római korig nyúlik vissza, de csak a 14-ik századból vannak biztos történelmi adataink. A megye székelysége a nemzeti fejedelmek alatt fontos szerepet kezd játszani s az 1848/49-iki szabadságharc lezajlásáig minden fontosabb háborúban részt vett s derekasan megállta helyét. A délkeleti felföld északkeleti részén, a Maros felső folyása vidékén terül el. Legnagyobb folyója a Maros, de az csak Marosújvártól hárózható, egy nagyobb keleti s két különálló északi és nyugati részre osztja. A megye északi részét a Kelemenhavas déli lejtői, a déli és keleti részét pedig a görgényi havasok ágazzák be. Székhelye Marosvásárhely sz. kir. város és önálló törvényhatóság, benne kir. ítélőtábla, több bíróság, számos állami és megyei hatóság és hivatal székel. Igen sok történelmi momentum fűződik a városhoz. Marosvásárhelyről először Kálmán király idejében történik említés, mint *vásárhely* volt ismeretes. Mai nevét és szabad királyi város jellegét Bethlen Gábortól kapta. Nevezetes a gróf Teleki Sámuel kancellártól alapított 40.000 kötetet meghaladó könyvtár. Másik nevezetes városa Szászrégen, r. t. város, a fakereskedelem góczpontja. Legnevezetesebb helye Szováta fürdő, melyet csodás alkatú sóstawai világhírűvé tettek.

A vármegye lakosai magyarok, székelyek, szászok és oláhok. Az erdélyi magyar bátor, büszke, vendégszerető, tartozkodó. A székely tulajdonságai ugyanezek, de kirívóbbak. Termetre a székely szálásabb,

mint a magyar. A szászok takarékosak, szorgalmasok, barátságatlanok, de udvariasak. Az oláhok gyanuskodók, bizalmatlanok, de emellett jó tulajdonságai is vannak. A magyar főleg állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozik; a székely még az ipart is kedveli. A szászok jó gazdák és jó iparosok. Az oláhok leginkább pásztorkodással, állattenyésztéssel foglalkoznak.

A székelységet az oláh elem részéről fenyegető veszedelem Maros-Torda vármegyében is szomorúan tapasztalható. Az oláh elem a megyében 1880—1900-ig 24·8%-kal szaporodott, míg az összes lakosság szaporodása csak 22·3% volt. A vármegye 204 községe között tiszta magyar jellegű van 83, magyar többség van 43 községben, míg 78 községben a magyarság kisebbségben van. *Szám szerint a megye* 178,000 lakosából magyar anyanyelvű 103,000, 58%; oláh 65,500, 37%; német és egyéb körülbelül 10,000, 5%. A magyarul beszélők száma az utolsó 10 évben 29·6%-ról 29·9%-ra emelkedett. Lakosságának szaporodása kisebb az országos átlagnál. Különösen Marosvásárhelyt csekély a természetes szaporodás. Nem a halálozások száma nagy, hanem a születések száma feltűnően csekély, minek egyik oka bizonyára az, hogy a közegészségügyi állapot sem kielégítő, kivált a csekély számú születéssel szemben a gyermekek halálozási arányszáma igen nagy. Az írni-olvasni tudók száma a megyében 62,700 (35·2%), míg az országos átlag 51·4%. 1903-ban iskolák száma a megyében és Marosvásárhelyt együtt 263, ezek közül felekezeti 236, állami 23, községi 4. A tanítók száma 368. Az iskolák tanítási nyelve 173-ban magyar, 72-ben oláh, 6-ban német, 11-ben oláh-magyar, 1-ben német-magyar. A tankötelesek száma 38'000, ebből iskolába járt 69·1%. Magasabb népoktatási intézetek: mindhárom Marosvásárhelyt, 1 községi polgári fiú-, egy ev. ref. s egy róm. kat. polgári leányiskola. Kisdedővő csak 6 van a megyében. Középiszkola 3; 1 róm. kat. s 1 ev. ref. főgimnázium Marosvásárhelyen s 1 ág. ev. algimnázium Szászrégenben. A tanárok száma összesen 50, a tanulóké 877. Szakiskolák tekintetében nagyon szegénynek mondható a megye. Egyletek és társulatok azonban főleg az utóbbi időben igen nagy számmal alakultak.

A közlekedési viszonyok sok kívánni valót hagynak hátra. 100 km²-re esett a megyében átlag 19·6 km. közút (az egész országban 25·7 km.) 1·68 km. vasút, 10,000 emberre pedig 38·44 km. (az országos átlag 91·74 km.). Postahivatal van 25 (Marosvásárhelyen 2); táviradhivatal 17 (Marosvásárhelyen 2); levélpostai küldemények száma a megyében 1903-ban megközelítette az 1.300,000-et, Marosvásárhelyen pedig meghaladta az 1.000,000-t. 1903-ban 253 tüzeset 107 községet 260,000 K. kárral sújtott, ebből biztosítás révén 97,000 K. térült meg Tűzkár ellen 1903-ban közel 50.000,000 K. jégkár ellen pedig 1.400,000 K. érték volt biztosítva.

A vármegye közigazgatási felosztása a következő. Van egy törvényhatósági joggal felruházott városa: Marosvásárhely, egy rendezett tanácsú városa Szászrégen és öt szolgabírói járása. A körjegyzőségek száma 50, melyek körébe 198 kisközség tartozik. A vármegyének 7459 választója 5 országgyűlési képviselőt választ, kikhez Marosvásárhely 2 képviselője járul.

Miként a Székelyföldön, bár gabonatermelésre a legkevésbé sem alkalmas, a lakosság legnagyobb része földművelésből él: Maros-Torda vármegyében is a lakosság sokkal nagyobb százaléka foglalkozik mezőgazdasággal, mint az Alföldön. A mivelhető föld mennyiségét a lakosság számával összevetve, azt látjuk, hogy a megye lakossága népsűrűség szempontjából még az országos átlagot is jóval felülmulja; jut ugyanis 1 km² szántóföldre 157·4 lakos, míg az országos átlag szerint csak 135 lélek. Egészségtelen gazdasági irányzatnak feltűnő jele az is, hogy a buzavetés területe a többi termelési ágak rovására feltűnően növekedett, holott a buzatermelés jövedelmezősége nem éri el az országos átlagot. Súlyosabb e szomorú állapot azzal, hogy az uralkodó ugarrendszer mellett még ma is 10—25⁰/₀-a marad a földnek műveletlenül, noha az ugarterület állandó csökkenése észlelhető. A termés eredményéből még jobban kitűnik az egész vármegye okszerűtlen gazdálkodása. Érthetetlen, hogy miért termel a nép a bevetett területnek harmadán csak buzát s egyharmadánál nagyobb területen csak kukoriczát, holott a terjedelmes statisztikai táblázatokból világosan látható, hogy a buza- és kukorica-termés értéke egyenletesen csökken, ellenben a zab, burgonya, dinnye, fejes káposzta, kender és len értéke emelkedik. A vármegye termésének értéke 1901-ben 19 millió koronánál magasabbra rúgott.

A birtok megoszlása kedvező, 34,646 birtokból törpe gazdaság (5 holdig) 54⁰/₀; kis gazdaság (100 holdig) 45⁰/₀; közép- és nagy gazdaság 1⁰/₀; s e nagybirtokok területe összesen 172,551 hold, mely a gazdaságok területének 32·32⁰/₀-át teszi. A keresők és eltartottak arányszáma csaknem egyenlő. 47·5⁰/₀ keresőre 52·5⁰/₀ eltartott esik, a mi az országos átlagnál (44·7⁰/₀ és 55·3⁰/₀) sokkal kedvezőbb.

A gazdasági felszerelés a lehető legegyszerűbb s hozzá hiányos. Ennek okát egyrészt a földművelésre alkalmas talaj kicsiny voltában, a földművelésre alkalmazott munkáskéz nagy számában (82⁰/₀) és a nép szegénységében kell keresnünk. Legfeltűnőbbben mutatja ezt az a tapasztalás, hogy még a nagy gazdaságokban is nagyszámu faeke van használatban. A magyar és az oláh faj birtokarányáról szólva kimerítően ismerteti a tiszta magyar és a tiszta oláh jellegű szomszédos községek kis birtokait. A lakosság műveltségét, a községek pótdóbját és a házak anyagát fekéntetbe véve, arra a szomorú eredményre jutunk, hogy a magyar kisgazdaságok mindig kisebb és kisebb területre szorulnak és a rajta élő szarvasmarha, ló, sertés és juh ritka esetben éri el az oláh

kisbirtokon levő állatok számát. Intelligenciában szegényebb, de anyagiakban gazdagabb lévén az oláhság, a magyar elem kiszorításával vagyonát s ennek segélyével műveltségét is gyarapítja.

A zöltség és gyümölcsstermelésről szólva, a székely kirendeltségnek e téren való eredményes működéséről értesülünk. Az állattenyésztés mai állapotáról, annak csaknem 200 éves fejlődését vázolva, ily képet találunk. Az állat állomány nagy csökkenését mutatja, hogy a szarvasmarha 29·2%, a ló 18%, a sertés 56·5%, a juh 10% apadást mutat. Örvendetes jelenség azonban a baromfi-, a selyemhernyó- és a méhtenyésztés emelkedése. A megyében előforduló állatbetegségek közül a sertésvész, a sertésorbáncz, a takonykór, a juh-himlő és a lép-fene okoz érzékeny károkat.

A 66,611 holdat kitevő legelőből 28,431 hold közös legelő, a körülbelől ötször ekkora erdőterület 233,907 hold, vagyis az egész területnek csaknem felét erdőség borítja. Ezen van 14,269 hold véderdő és 320,526 hold feltétlen erdőtalajon álló erdő, melyen fenyőerdő 175,177, bükk s más lomberdő 134,928, tölgyerdő 27,802 hold.

Az ipari foglalkozásnak mindig háziipari jellege volt. A korábbi századok alatt, mikor a szászok közt az iparnak több ága virágzott, a székelyek közt nagyon kevés iparos találtatott. Még ma is aránylag kevesen foglalkoznak az iparral. A vármegyét és Marosvásárhelyt összevéve 7400 kereső iparost találhatunk. Ipari vállalat 4232 volt, melyek közül segéd nélkül 2783, 20-nál több segéddel 700 dolgozott, a mi azt bizonyítja, hogy a gyáripar még csak a kezdetleges fejlődés fokán van. De azért a kisipar rohamos hanyatlást mutat, a minek megakadályozása a közelmúltban alakult ipari hitelszövetkezetek feladata. Az iparoktatás szolgálatában 2 tanoncziskola, 1 szakiskola, 1 női-ipariskola áll. E mellett a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara is már egy évtized óta szép sikert ért el a székely ifjak ipari kiképzése terén.

Nagyobbmértvű kereskedelem fejlődését különösen akadályozza, hogy a megye kívül esik a közlekedési fővonalakon. A székely körvasut ugyan ennek a célnak szolgálatában fog állani, de azért Marosvásárhelyt nem fogja kereskedelmi központtá tenni, mert Marosvásárhely akkor sem vehet részt a szomszédos Csik- és Udvarhely megye kereskedelmi forgalmában. A kereskedelem és a közlekedés közvetlen szolgálatában a megyében 3483 egyén és Marosvásárhelyt 2444 egyén áll. A kereskedelem különböző ágai közül különösen a fakereskedés nagyobb mérettű, noha a termelési és szállítási költségek igen nagyok és közlekedési eszközök is nagyon hiányosak.

Az adó nagy és súlyos teherként nehezedik a lakosságra. A kirovott adó teljesítése évről-évre csökken s a gazdasági romlást ez a kettős veszedelem hirdeti igazán. Az állami és községi adókon kívül a

lakosságot a közvetlen adók egy sajátságos neme is terheli, a kepének nevezett egyházi adó. Ez adó aránytalanságának szomorú bizonyítéka, hogy pl. Demeterfalván az állami adónak 623⁰/₀-a az egyházi adó. Az összes közvetlen és közvetett adókat figyelembe véve, kitűnik, hogy minden gazdaságra évente körülbelül 25 K. adó esik.

Nagyon élénk a megyében a szövetkezeti élet. Az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe 40 maros-tordamegyei hitelszövetkezet tartozik, mely 149 községet és 5970 tagot foglal magában. E mellett még 15 fogyasztási és értékesítési szövetkezet fejt ki eredményes munkát. Egy szövetkezetre esik a lakosságból 3425 lélek és a területből 99 km², míg az országos átlag 3917 lélek és 65 km². A szövetkezetek mellett más pénzügyintézetek is virágoznak, de kevés kivétellel a legönzőbb osztalékpolitikát üzik. 1903-ban 49 pénzügyintézet működött: 4 bank, 5 takarékpénztár és 40 szövetkezet. A bankok és takarékpénztárak befizetett alaptőkéje 2.880,000 K. tartalékalapja 680,000 K. s az 1903 évi nyeresége 280,000 korona.

Kedvezőtlenek a munkás-viszonyok is. Nyomott gazdasági helyzete miatt a nép nagy része más irányban keres munkára való alkalmat, legkönnyebben a szomszédos Romániában találja föl, hova gyalog is könnyűszerrel eljuthat. Statisztikailag kimutatja, hogy magyar vidéken sokkal kisebb a munkabér, mint a oláh részeken, de még itt sem éri el az országos átlagot. A táplálkozási viszonyok ismertetésében pontos kimutatásokkal támogatja azt a tételt, hogy a székelyek pusztulása a hiányos táplálkozás következménye.

A könyv utolsó fejezete az el- és kivándorlással foglalkozik. Az elvándorlás abban nyilvánul, hogy e megye szülőttei, mivel az egyes családok természetes szaporodásával a termőföld hozama sem mennyiségileg, sem minőségileg nem tarthat lépést, kénytelenek szülőföldjükön kívül keresni munkateret. Mivel elvándorlási statisztikánk hiányos, nem lehet pontosan megállapítani az elvándorlás főirányát. Az elvándorlásnál nemzeti szempontból sokkal veszedelmesebb a kivándorlás, mely előbb csak Románia felé, újabban azonban Amerika felé is kezd irányulni. 1905 év első négy hónapjában 353 útlevelet váltottak ki 442 személy részére, ezek közül Romániába 99 személy tartott, míg Amerika felé 144. E két irányú kivándorlás nagyon különbözik egymástól, mert Romániába a székelyek leginkább a nyári időszakra mennek s onnan a mezei munka végeztével visszatérnek, addig Amerikába a kisbirtokos osztály vándorol ki, eladván kis vagyonát s elszakítva azt a köteleket, mely őt e földhöz kötötte. Legszomorúbb a dologban az, hogy a kivándorlás leginkább a székelységet sújtja.

Barabás Endrének tanulságos közgazdasági munkáját azért ismertetem ily részletesen, mert föl akarom hívni az erdélyrészi magyar tár-

sadalom figyelmét arra, hogy e megyét, a Székelyföld nyugati partját a nemzetiségi hullámok már erősen megtámadták s a partokat már nemcsak nyaldossák, hanem sok helyen alá is mosták. Az ilyen részletes és pragmatikus leírás sokszor több, mint bármilyen ékesen szóló könyv. Mert a bajnak gyökerére utal s egyben azt is megmutatja, hogy a gyógyítás munkája hol kezdődjék s mire irányuljon. Könnyű volna Barabás diagnózisa után megállapítani a teendők részletes tervét, csak legyen, a ki azokat magára vállalja. A fogyatkozásnak induló marostordai magyarság megmentése az egész magyarság földadata ugyan, de a marostordaiak hozzájárulása nélkül nem lehetséges. Neki kell első sorban Barabás könyvéből, mint tükörből, megismerni saját helyzetét s változtatni a jobb irányba. Csak azután igényelheti az országos mentés megindítását.

A magyar társadalomnak nem szabad tétlenül néznie e veszedelmet. Hatalmas, erős védgátakat kell emelnie, hogy egyrészt az érintetlen területet a veszélytől megóvhassa, másrészt az elöntött területet a víz alól kiszabadíthassa. A székelység ezer éves történelmünk folyamán mindig annyi szívósságot, önfeláldozást, hazaszeretetet, bátorságot és vitézséget tanusított, hogy megérdemli, hogy a magyar társadalom az ezer éves düledező őrhely megerősítése végett támogatására siessen.

Dr. Gidófalvy István.

Seneca erkölcsi levelei. Fordította, -(bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte), **Barcza József.** (Görög és Latin Remekírók, kiadja a M. Tud. Akadémiának klasszika-filológiai bizottsága). Budapest, Franklin, I. II. köt. Ára fűzve 20 K.

Az Akadémia klasszika-filológiai bizottsága a görög és latin remekírók sorozatával százados mulasztást, égető hiányt, elkerülhetetlen szükségletet akar pótolni. A szakemberek érzik, sajnálják e mulasztást, e szükségletet. Érezte-e valaha az olvasó közönség, mely olyan könnyelműen kiált *feszítsd meg* ennek az egész görög-latin studiumnak?! Érezte-e valamikor, hogy illetéktelenül mond ítéletet, mikor olyan dolgot kárhoztat, a mit eléggé nem is ismer? Mert hiszen honnan ismerné a görög-latin írók műveit, mikor azoknak nagyrésze nem található semmiféle magyar fordításban?

A ki elolvassa Seneca erkölcsi leveleit, meggyőződhetik a fentebb mondott, súlyos igazságokról. Kiadó és fordító egyaránt derék, hasznos munkát végeztek ezektiek a bölcsészeti tartalmú leveleknek magyarra ültetésével, közreadásával. Az olvasni szerető művelt közönség szórakozást, élvezetet, gyönyörűséget talál olvasásukban. Alkalom s tetszés szerint időtöltésül, komoly tanulmány és okulás, vizsgálatás céljából egyiránt ajánlhatók ezek a levelek. Egy nagy tehetségű ember lelkevel, tökéletes dialektikájával, a pogány Róma legszebb bölcsészeti elveivel, örökérvényű szentenciáival érintkezni, megismerkedni, társalogni, azt hiszem, nem mindennapi öröm arra, a ki szeret olvasni, szereti olvasmányait megválogatni. Ha kritikus szemüveggel vizsgáljuk e leveleket, ha itt-ott szárazaknak, nehezeknek találjuk, ha sokaljuk a bölcselkedést s a túlságosan kibegyezett, kifinomított stílust mesterkéltnek, erőltetettnek látjuk, ha nem látjuk meg némely dologban az író élete és tanításai között megkívánható összhangot:

jusson eszünkbe, hogy a hanyatló irodalom korának mindennemű fogyatkozásai önmagukban találnak magyarázatot s hogy e fogyatkozásokért, tökéletlenségekért más oldalon bőséges kárpótlás kínálkozik.

Seneca műveinek idegen nyelvre való átültetése oly feladat, mely ugyancsak próbára teszi a fordító erejét, nyelvbéli készségét, ügyességét. *Barcza* úr a hanyatló kor stílusának sajátosságaival Gellius fordítása közben, mely szintén ebben a sorozatban jelent meg, annyira megismerkedett, hogy ez újabb fordítása hűség tekintetében alig hagy fenn kívánni valót. Magyarsága is egészen megfelelő, könnyűsége és gördülékenysége pedig jól esik fülünknek. Néhol egy kissé bőbeszédű, de szívesen megbocsátjuk ezt a bőbeszédűséget, ha a magyaros, értelmes, világos mondatfűzésnek áll szolgálatában. A szöveg megértéséhez szükséges egy s más történelmi, bölcsészeti, mitológiai s más stb. adatot a kötetek végén levő jegyzetekben találja az olvasó. Az író életéről és műveiről pedig a bevezetés nyújt egy kis tájékozást, mely egyáltalában nem akar eredeti tudományos dolgozatnak látszani. Nem ártott volna azonban, ha egy kissé bővebben foglalkozik Seneca írói, bölcsészeti, politikai jelentőségével. A ki pl. a Barna Ignác féle Vergilius-fordítás bevezetését olvasta, azt ez a bevezetés nem igen fogja kielégíteni.

A részletekbe menő, szakszerű bírálattal nem foglalkozunk ezen a helyen; elvégzik azt majd illetékesebb folyóiratok. Nekünk elég annak megállapítása, hogy Seneca erkölcsi levelei, ebben a fordításban, kellemes élvezetes olvasmánynak ígérkeznek. Megérdemli tehát az a két kötet, hogy minél többen megszerezzék, forgassák, olvassák. Mert „végeredményben e levelek azt a kérdést akarják eldönteni, hogy hogyan teheti az ember saját életét boldoggá“. Ez pedig — úgy gondolom — mindnyájunkat érdekel.

i. b.

Középkori legendák és példák. *Kódexeinkből és Temesvári Pelbárt irataiból jegyzetekkel kiadta Katona Lajos.* Budapest, 1907. 16-r. 48 l.

Ára 30 fillér. (Magyar Könyvtár 486.)

Katona Lajos *Barlám Jozafát*-kiadása melyet folyóiratunkban volt alkalmunk ismertetni! a kis ízet igénytelen külsejéhez képest meglepő, de fontosságának egészen megfelelő hatást ért és hivatott téren² több érdekes kérdést vetett föl. Mindezt megelőzve mondtuk el azt a kívánságunkat: vajha Katona minél előbb folytatná munkásságának ezt a népszerűsítő irányát, melylyel a tanuló ifjuság, de reméljük, a nagyközönség előtt is megvilágítja a sötétnek mondott, mert nem ismert, középkort. Ezt a célt szolgálják a Szent-István-Társulat kiadványai is; a leghivatottabb e téren mégis mint *Szilády Áron* és *Horváth Cyrill* munkásságának befejezője, Katona Lajos. Balassa Józsefnek a kódexek irodalmából vett mutatóványai inkább nyelvészeti érdekűek. Katonáéi elsősorban tárgyi szempontból fontosak. Ezúttal öt Mária-legendát ad a NyET. VII. és X., hat legendát és példát a NyET. III. VI. VIII. és XI., végül hat példát Pelbárt beszé-

¹ Erdélyi Múzeum XXII. 498—499. l.

² Egy. Philológiai Közöny XXX. 82. és 182. Nyr. XXXV. 34. és 93—95. l.

déből, utóbbiakat a maga híj, magyaros, folyékony fordításában. Jegyzeteiben a példa vagy legenda forrásain kívül egy-egy nálunk ismert későbbi földolgozását említi s utal az illető példa legfontosabb irodalomtörténeti méltatására. A legutolsó példánál meg lehetett volna említeni, azt a vele egy alapeszméjű ó-francia legenda, a melynek fordítását Gyulai Ágost adta *A Boldogasszony táncosa* címmel, *Legendák könyve* cz. kötetében 1906-ban. Az egyes részletek nyelvi és tárgyi magyarázatain, továbbá átírásán kívül fontos (és nem kevésbé fontos) még a példák megválogatása. Itt természetesen szem előtt kell tartani, sajnos, a példák terjedelmét. Kétszeres érdeme Katonának, hogy mégis végig érdekes, változatos, élvezetes gyűjteményt szedett össze abból a sok értékes gyöngyből, a melyből oly nehéz valamit elhagyni. Katona eddig adott közlései kódex-irodalmunk némely megoldatlan kérdésére nagy világosságot vető (de el nem tűnő) reflexek voltak. Hisszük, hogy a szerkesztésében meginduló új NyET. tudományos téren új, biztos fényt, állandó világot vet a középkor irodalmára. De bizonyosan tudjuk, hogy a nagyközönség körében ugyanezt Katona a kis füzetekkel éri el. Éppen ezért nem értjük az immár ismételt kétféves intervallumot. Nálunk a középkor irodalmának történetében kutatásnak és népszerűsítésnek párhuzamosan kell haladnia: hiszen akkor is hol tartunk még ennek az irodalomnak közismertségétől! G—s.

The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution. *A comparative view of the law and institutions of the early middle ages.* By Elemér Hantos. London, 1904. 8-r. XXXI, 208 l.

„Sokszor vetették össze aranybullánkat az angol magna chartával, írja néhai Pauler Gyula,¹ de alig van hasonlatosság közöttük. Az angol magna charta valóságos békekötés; a mi aranybullánk törvény, igaz, hogy olyan, melyet némi meglepetés, némi douce violence csikart ki“. Említett történetírónk ezután röviden felsorolja további érveit annak kimutatására, hogy miért nincs a két híres okirat között sok hasonlatosság. Másrészt az ifjú gróf Széchenyi István azt jegyezte föl naplójába a harminczas évek elején, hogy „Magna Charta és Aurea Bulla, úgyszólván egy agyból születtek“. Az amerikai Lawrence Lowell is azt írja, hogy „the Golden Bull of Andreas II. . . . was . . . nearly contemporary with Magna Charta, to which it bears a notable resemblance“. A francia E. Denis szintén igazat ad a magyaroknak, kik aranybullájukat az angol Magna Chartához hasonlítják, mert mindkét okirat „énoncent les principes essentiels des gouvernements modernes“. Prutz és Pflugk-Hartung szerint is a magyar aranybulla „bildet ein Seitenstück zu der nur sieben Jahre jüngerem (älterem?) Magna Charta“.

¹ *A magyar nemzet története* 2. k. 72. jegyzet.

Dr. *Hantos* Elemér hazánkfia, fönt jelzett munkájával lehetővé tette, hogy a két okiratot az olvasó maga összehasonlítsa és eldönthesse, melyik pártnak van igaza: vajjon van-e hasonlatosság a két okirat között s ha igen, mennyi.

Szerzőnk a bevezetés után, melyben az angol és magyar törvény fölött általános szemlét tart, három részre osztja munkáját. Az elsőben röviden körvonalozza a két nemzet politikai történetét, a másodikban előleges kérdéseket bonczolgat és a harmadikban amaz elvekkel és intézményekkel foglalkozik, melyek a két okirat átvizsgálása és összehasonlítása alkalmával szóba jöhetnek.

Szerencsés ötlet volt a szokásos indexen kívül egy táblát állítani össze, mely útmutatást ad arra, hogy a Magna Charta és a Bulla Aurea egy-egy cikkelyének eredeti szövege hol található meg könyvében és melyik lapon foglalkozott vele.

Hibának kell tartanunk azonban, hogy II. András 1231-iki dekrétumának szövege nincs közölve, mert szerzőnk folyvást hivatkozik reá s mivel a király csak egyes részeiben erősítette meg e rendeletével az aranybullát és nem minden egyes pontjában, a mint azt szerzőnk egy-két nyilatkozatából következtethetné az olvasó.

Miután azonban egyedüli czélom itt hazai történetíróink s különösen jogtudósaink figyelmét jelen munkára fölhívni, tartózkodnom kell tartalmának további bíráltságától és avatottabb tollra vagy tollakra kell bíznom e föladatot.

Kropf Lajos.

Edouard Reményi *musician, litterateur and man. An appreciation by Gwendolyn D. Kelley and George P. Upton. Chicago, 1906. Kis 8-r. XI., 247. l.*

A sors szeszélyes játékának kell tartanunk, hogy egy kitűnő magyar hegedűművésznek életrajza a tengeren túl, távol, Chicagóban jelent meg angol nyelven amerikai barátainak és rokonszenvezőinek tollából. A kötetcske több mint egy tuczat szerző gyűjteményes munkája, mind külföldi íróé, saját özvegyét, Fáy Gizellát kivéve. A szerkesztő a címlapon említett George P. Upton, de értelmi szerzője, úgy látszik, Miss Kelley Gwendolyn volt.

A munka négy részre oszlik. Ezek elseje röviden elbeszéli Reményi Ede hányt-vetett életének főbb eseményeit. Miskolczon született 1830 július 17-dikén s itt és Egerben járt iskolába. Hegedűlni Pyrker László érsek támogatásával Bécsben tanult a híres Böhm Józseftől és Joachim volt a tanuló társa. A forradalom alatt Görgey Arthur tábornok főhadi szállásán tartózkodott és a világosi fegyverletétel után földönfutóvá lett mint annyi más hazafi és véletlenül ő is Amerikában bukkant föl. Első hangversenyét, melynek programja közölve van a könyvben, New-Yorkban a Niblo's Gardenben adta 1850 januárius 19-dikén.

Az 1853-dik év fontos forduló pontot alkotott a vándor hegedűs életében. Ez év elején Hamburgban adott hangversenyeket. Egy alkalommal rendes kíséredje megbetegedett és Reményi kénytelen volt helyettes keresni. Brahms Jánost ajánlották neki, ki zenelecczkéket adott abban az időben és szegénységgel küzdött. Brahms játéka annyira megtetszett honfitársunknak, hogy zenei körútra vitte magával. A mondott év tavaszán tehát elindultak együtt Hamburgból, hangversenyekkel keresve kenyerüket az úton. Weimar felé tartottak az ott időző Liszt Ferencz fölkeresésére. Hannoverben, útközben meglátogatták Joachimot is.

Weimarba érkezve játszottak Liszt előtt, kinek játékuk igen tetszett s ki bókból Brahms több zeneszerzeményét játszotta el nekik, a többi közt egy szonátáját is, melynek eljátszása közben a fáradságtól elcsigázott szerző elaludt. Ezzel annyira sértette Liszt Ferenczet, hogy Brahmsnak nem volt többé maradása és azért Reményi ajánló levelével elment Düsseldorfba Schumann Róberthez. Egy más verzió szerint azonban Brahms egy bizonyos idő lefolytával Joachimot kereste föl ismét, ezúttal Göttingenben, s ez küldötte el őt Schumannhoz, ki a lipcsei *Neue Zeitschrift für Musik* hasábjain nemsokára megjelent „Neue Bahnen“ című híres cikkben Brahms mint a zeneművészet új megváltóját üdvözölte. Bármint áll is a dolog, Reményi Ede földözte fel az új messiást, ő tanította meg őt azokra a szép magyar nótákra, melyeket ez „Ungarische Tänze“ címen közzétett, melyek miatt Reményi annyira megharagudott és a plagiator bélyegét sütötte reá. Brahms, tudniillik elfelejtette fölemlíteni azt a fontos körülményt, hogy a Lujza és a többi szép magyar csárdás dallamait nem ő komponálta, a mi hosszú vitára adott alkalmat.

Reményi további életét ismerjük. 1854 és 1860 közt Angliában és az európai kontinensen hangversenyezett, az 1861-diki amnesztia után visszatért hazájába, egy ideig itt tartózkodott, muzsikált, elvette Fáy Antalnak, a hírneves zenésznek leányát, Gizellát, azután eltűnt rejtélyesen s minduntalan a világ legtávolabbi vidékeinek más-más pontján bukkant föl: Indiában, Egyiptomban, hol Cheops piramisának legtetején játszotta el mélabús magyar nótáit, Ausztráliában, hol fölföldözte Mrs. Armstrongot (Melbát), Angliában s végül Észak-Amerikában. Úgy, hogy igaza volt az elhalt Sir George Grovenak, ki *Dictionary of Music and Musicians* című jól ismert munkájában azt írja Reményi Edéről, hogy ő „vándor-muzsikus *par excellence*“ s ámbár minduntalanul eltűnik a látóhatárról s ezért inkább üstökösnek kell őt neveznünk, annyit nem lehet eltagadni, hogy ő elsőrangú csillag a saját körében.

Maga Liszt Ferencz is többször dicsérőleg emlékezik meg Reményiről leveleiben és *A Czigányokról és zenéjükéről Magyarországon* írt ismeretes munkájában, mely megjelenése alkalmával oly sok port vert föl.

Az első rész végén és a második részben könyvünk munkatársai elbeszélik Reményi halálának történetét.

1898 május havában San-Franciscóban hangversenyezett az Orpheum Színházban, egy vaudeville-házban. Betegeskedett ebben az időben s nem igen jól érezte magát. A mondott hó 15-dikén orvosának tilalma daczára ismét föllépett. Egyik szerzeményét a *Liberty Hymnt* játszotta el és hangosan megtapsolták érte. Ámbár nem igen volt szokásos jókedvében a rendkívül szívélyes fogadtatás nagyon meghatotta. A zajos *újra* kiáltásokra ismét megjelent a színpadon, kezében kedvencz Stradivarijával és Delibes balletjéből, *Sylviából* az ismeretes pizzicatonak néhány ütemét játszotta el, midőn hirtelen előre bukott; a zenekar egy tagja megragadta őt, különben legurúlt volna a színpadról. A guta ütötte meg és néhány pillanat múlva meghalt. Hő kívánsága tehát, hogy hegedűjével kezében bucsuzzon el a világtól teljesedésbe ment. Tetemét New-Yorkba szállították, hol május 29-dikén az Evergreen Cemeteryben, az örökké zöld sirkertben temették el. Temetésén megjelent az akkori osztrák-magyar főkonzúl, néhai Stockinger Ferencz, derénk honfitársunk is.

A második rész vége és a harmadik rész anekdotákat tartalmaz, továbbá apró jellemzéseket és mutatványokat Reményi levelezéséből. Mulatságos a hirneves Ingersoll ezredes rövid levele, melyben meghívja vándor-muzsikusunkat estebédre 1897 szilveszter estéjére és megígéri neki, hogy lesz elég sült alma, tej és száraz kenyér, oly kemény, mint a cipője talpa. Reményi tudniillik igen mértékletes volt ételben-italban. Egy alkalommal nagyszerű menüt szerkesztettek össze egy tiszteletére adott lakomán, de Reményi nem nyult hozzá a sok pompás ételhez, és fogás fogás után tünt el az asztalról anélkül, hogy megízlelte volna, midőn végre az ünnepelt zenész mélyen belenyult a zsebébe, honnan egy papirzacskót huzott ki s ennek tartalmát, mogyorót és mandulát, kezdette rágcsálni.

A negyedik rész közli végre a sajtó magasztalásait (Press Tributes) és Reményi kevés zene-szerzeményeinek jegyzékét. A kötethez Reményinek több, régibb és újabb arcképe van mellékelve s ezek egyikén Brahms Jánossal együtt, fiatal korában van levéve.

Kropf Lajos.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról. *Közzéteszi a M. N. Múzeum igazgatósága. Budapest, 1807. 8-r. XXIII, 310, 2 l.*

A Magyar Nemzeti Múzeumnak múlt évi állapotáról szóló jelentése három nagyobb fejezetre oszlik. Az első (1—103 l.) az egyes tárakról szóló jelentéseket, a második (115—250 l.) a tisztviselők tanulmányútjáról szóló jelentéseket, a harmadik (251—310 l.) a múzeumban tartott ismeretterjesztő előadásokat foglalja magában. A kötet előtt *Szalay Imre* igazgató a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezéséről szól.

A mint látni lehet, tárgyalásra való anyag bőven van az évi jelentésben s kivált a gyűjtemények elhelyezésének kérdése magasan kiemelkedik kulturális életünk napi kérdései közül. S mégis meg kell elé-

gednünk azzal, hogy mind erre csak rámutatunk s fölhívjuk az olvasó figyelmét.

A Magyar Nemzeti Múzeum fejlődéséről s jövődő alakulásáról másutt (*Uránia*, 1902. 349—357. l.) bővebben szólottunk. Ma nincs okunk akkor kifejtett álláspontunk megváltoztatására s fölfogásunkat az azóta lefolyt idő sem változtathatta meg. Annyit azonban nyugodt lélekkel regisztrálhatunk, hogy az azóta lefolyt lusztrum csak égetőbbé tette azt a kérdést, hogy a múzeum gyűjteményeinek megfelelő elhelyezéséről gondoskodni kell.

Csodálatos iróniája az életnek, hogy múzeális kulturánk alapja és alma matere egymás után látta megnőni és önállósulni mind amaz intézményeket, melyek belőle fakadtak és tőle eredtek, míg maga ma is régi s fejlődése mögött elmaradó épületében szorong. Ilyen látvány az is, hogy míg a vidéken egyre mozgalmasabbá váló múzeumi törekvések nyomán új múzeumok támadnak és a régiekkel együtt egymásután nyernek új és kényelmesebb elhelyezést, a székesfővárosi anyaintézet kérdése szinte tárgyalás alá sem kerül. Pedig, ha valaki ismeri a viszonyokat, tudhatja, hogy ez nem lappangó kérdés, hanem már 1888 óta fölszínre van vetve. Ideje volna ezt csakugyan fölszínre vetni s iránta az egész magyar közélet s minden illetékes tényező érdeklődését fölkeltetni. Mert ezt a kérdést egy jelentés elé csatolt fejtegetésben elintézni úgy sem lehet. — rd —

† **Barabás Miklós.** Barabás Miklós neve Megyericsei Jánosról szóló értékes tanulmánya alól hamar jutott e rövid megemlékezés elé. Mialatt olvasóink szeme előtt ezt a rövid útát megtette; viselője a minden test útjára tért. Fiatalon halt el, mint annyian, de írói hivatására elkészülve, mint oly kevesen. Tanulmánya ily módon nem a méltán várt sikerek kezdetévé, hanem az őt méltán megillető elismerés bizonyosságává, egyben rövid életének és írói munkásságának zárókövévé lett. Megdőbbentő fátuma, hogy akkor ejtette el a tollat, mikor bebizonyította, hogy bánni tud vele. Korai halálában nem a hozzáfűzött reménység letörését, hanem a már igazolt hívatottságnak korai elvesztését kell megdőbbenéssel fogadnunk. — rd —